

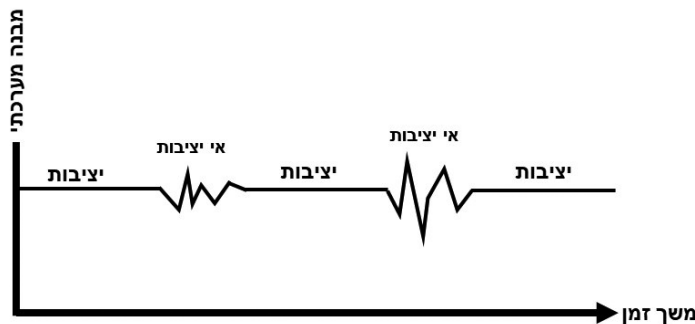
והכסף מנין? העיתונים העבריים על תרומתם של יהודי ארצות הברית ליישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה

משה הרפז

פִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן מֵאַחַד אֲחֵיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ
אֲשֶׁר יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לֹא תֵאֶמֶץ אֶת לִבְךָ וְלֹא
תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֲחֵיךָ הָאֲבִיּוֹן: כִּי פֶתַח תִּפְתַּח אֶת
יָדְךָ לוֹ וְהֶעֱבַט תִּעְבִּיטֵנּוּ דֵּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֵר לוֹ:¹

הצבת הרעיון המסדר

יהדות ארצות הברית העבירה ליישוב היהודי בארץ ישראל, ששלטו בה התורכים בתקופת מלחמת העולם הראשונה, סיוע בכסף ובמוצרים. במאמר אני מבקש לראות בתהליכי הסיוע מערכת ארגון עצמי. מערכת ארגון עצמי (Self Organizing System) היא מערכת מורכבת ופתוחה בעת ובעונה אחת. היא מורכבת משום שמספר חלקיה רב, משתנה ולא קבוע. היא פתוחה הודות לקשרי גומלין מתמידים עם סביבתה. מערכות אלה מאופיינות בתקופה של יציבות שאחריה תקופה קצרה של תנועה לא יציבה, "תוהו וכוהו" או שעת משבר, ובהמשך התייצבות מבנית חדשה ויציבה וחוזר חלילה. במצב יציב נשלטת המערכת על ידי פרמטר של סדר מסוים. במצב של אי-יציבות נוצרת מעין תחרות בין פרמטרים חדשים של סדר עד שהמערכת מתייצבת בהובלת פרמטר סדר חדש. וכך הלאה.²

איור 1: הדגמה למערכת ארגון עצמי

המחקר נשען על ניתוח שיח (Discourse Analysis) במאמרים, בכתבות, בידיעות ובדיווחים על הסיוע הכלכלי של יהודי ארצות הברית שנדפסו בעברית בעיתונים בתקופת המלחמה.³ הזמן שנסקר: מפרוץ המלחמה (1.8.1914) עד סיומה (11.11.1918).

ארץ ישראל תחת שלטון תורכיה

ארץ ישראל נתפסה כפינה נידחת של תורכיה. גבולותיה לא היו ברורים או מוגדרים והיא נשלטה מדמשק, ששימשה כמרכז המנהלי של מחוז סוריה.⁴ סטטיסטיקות סדירות החלו להיערך בה רק בתקופת המנדט. במפקדי אוכלוסייה שנערכו בשלהי התקופה העות'מאנית "קיימות בעיות רציניות המחייבות הערכה יסודית של הנתונים".⁵ רוב החוקרים סבורים שהאוכלוסייה בארץ מנתה כ-689,000 נפש ערב המלחמה.⁶ אין נתונים סטטיסטיים מדויקים על מספר יהודי העולם ב-1914, אלא אומדנים, מ-12 מיליון לפי תום שגב,⁷ ועד 13.5 מיליון לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.⁸ הצפייה נקב במספר 12,320,000,⁹ והעם (מוסקבה) טען כי מספרם היה 13,406,400.¹⁰ אומדן היהודים בארץ ישראל נע, לפי מקורות שונים, בין 80,000 ל-130,000.¹¹ ב-1882 מנה היישוב היהודי כ-24,000 נפש שישבו, רובם ככולם, בערים. היה זה "היישוב הישן". בשנת 1914 מנה היישוב כ-85,000 איש. 12,000 מבני "היישוב החדש" ישבו ב-44 יישובים חקלאיים שכולם נוסדו לאחר 1881.¹² העברי כתב כי בארץ ישראל היו לפני המלחמה 95,000 יהודים לפי מדריך טריטש, ולפי מדריך בדקר – 78,000.¹³ עזריאל שמלץ כתב כי "בהעדר תיעוד מניח את הדעת ומתוך הדגשת העובדה שמדובר באומדן גולמי בלבד, ניתן לקבל את האומדן של כ-85,000 יהודים בארץ-ישראל ערב המלחמה".¹⁴ נתון זה נתקבע כנראה בידי ד"ר ארתור רופין, מנהל המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית,¹⁵ והיה לנתון הבסיסי הדמוגרפי לבקשות העזרה מיהדות ארצות הברית עם פרוץ המשבר הכלכלי בארץ.

בשל מוות מרעב וממחלות של אלפי יהודים, חרף העזרה מארצות הברית ומפעלי העזרה העצמית שארגן היישוב, ואף שחלק מהיהודים נתיני רוסיה התעת'מן, ירד מספר היהודים מ-85,000 ב-1914 ל-56,000 בסוף 1918.¹⁶ ד"ר יעקב טהון, מנהל המשרד הארצישראלי, טען בנאום פתיחה של האספה המכוננת של יהודי ארץ ישראל בשטח המשוחרר, דהיינו המצוי תחת שלטון הכיבוש הבריטי, כי "בשנות המלחמה מתו בירושלים כ-12 אלף ומספרם, נכון להיום [אוגוסט 1918] עומד על עשרים ומשהו אלף".¹⁷ לאחר המלחמה התאווש היישוב: "ב-1922, עם אישורו של המנדט, נמנו בארץ כ-83,000 תושבים יהודים".¹⁸

ב-1 באוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. המלחמה זעזעה את היישוב היהודי ומשבר כלכלי פקד את המושבות ואת היישוב הישן. שבוע בלבד לאחר תחילת הקרבות נכתב בהאחדות: "המלחמה הכל-אירופית רק החלה, וכבר נשתנו פני החיים בארצנו, והם קבלו צורה מבהילה באמת".¹⁹ היישוב נותק מכל מקורות המחיה ובתוך

ימים ספורים מצא את עצמו במשבר כלכלי עמוק. משבוע לשבוע החריפה תחושת הבידוד והמחסור. ניתוק היישוב היהודי מקהילות יהודיות באירופה, תלותו המוחלטת במקורות הון חיצוניים, בשוקי היצוא של תוצרת חקלאית מקומית, מחסור בכסף מזומן ובמצרכי מזון "העמידו בסימן שאלה את אפשרות הקיום הכלכלית שלו".²⁰ היישוב הישן, כ־55,000 איש,²¹ היה רוב היישוב היהודי ונסמך על כספי החלוקה. תפיסה דתית ואידיאולוגית ראתה בו קהילת קודש ומכאן התביעה מיהודי הגולה לתמוך בקהילה ובמוסדותיה. אלא ש"תפיסה זו עמדה בסתירה מוחלטת להלך מחשבתם ולעולם המושגים של שכבות ההנהגה של יהודי ארצות הברית, ציונים ולא ציונים. הם שללו את עקרון החלוקה מכול וכול ואף יצאו חוצץ נגדה".²² מצבה של ירושלים, למרות התמיכה, היה קשה. "בירושלים המצב הולך ורע מיום ליום, למאות ולאלפים מתרבים הרעבים והולכים בטל. אין עבודה, ואין גם דואג לה. פעולת הצדקה נעשת כן, ואפילו המדה מרובה, אלא שאין היא יכולה להספיק בשביל ירושלים מרובת האוכלוסין".²³ יצחק בן-צבי כתב:

המושבות בפני משבר. ארצנו תלויה, כידוע, לא רק במצב התעשייה העולמית, אלא גם בשוק הכספים הפנימי של כל אחת ואחת מארצות החוץ, בכח-יכולתן לחלק מהונה לה [ארץ-ישראל...] על אחת כמה וכמה ארץ שכל חייה נזקקים למקורות חיצוניים לכסף, אפילו בימים כתקונם. בארץ כארצנו עלול המשבר להביא לתוצאות נוראות לא רק מפני העדר הפרודוקטים הבאים מחו"ל, אלא גם מפני חסרון המזומנים, המינימום הדרוש בתוך שמן המשחה על גלגלי התעשייה והמסחר המקומיים.²⁴

הצפירה דיווח כי בארץ ישראל "אין סכנת רעב. המחירים של צרכי אוכל עלו רק בערים אחדות. בשאר המקומות יש די לחם. נתיקרו במדה מרובה רק הדברים המובאים מחו"ל".²⁵ רווחה תחושה של קטסטרופה: "מהומה מבוכה ומבוסה! באה אנדרלמוסיה נוראה והציפה את כל העולם, במחול של דם ואש. נשמו דרכי המסחר, אפסה המרכלת. חדלו עוברי ארחות ביבשה ובימים; מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה – אימתה של משלחת מלאכי הרע הרעב והכפן".²⁶ לצד זו הייתה גם גישה אופטימית: "המלחמה העולמית הגדולה כרתה בבת אחת כל קשרי המסחר עם העולם, ונסתתמו כל צינורות ההשפעה. והלא תוצרתנו היא רק תוצרת חוץ, ואם נפסק החוט המקשר, נפסק פתיל החיים. אך לא אלמן ישראל. יש לנו דוד באמריקא, והדוד שלח כספים בתור הלוואה להמשיך את קיומנו עד יעבור זעם".²⁷ והיה מי שחידד את מראות הזוועה:

במושבות הציוניות היו עתה פועלים שאכלו רק פעם ביומיים. פה ושם קמו בתי תמחוי לעניים, אך גם אלה לא הצילו את כולם; רבים מתו מכולרה. [...] סמילנסקי [מששה סמילנסקי] שחזר רשמים מביקור בשכונת מאה שערים; הוא זועזע עד עומק נפשו: "אל אלוהים!" כתב, "מעולם לא תיארתי לי שישנה במציאות עניות מנוולת כזאת ושישנן במציאות זוויות חשוכות וטמאות כאלו ... זקנים וזקנות נפוחי רעב. ילדים עם הבעת האסון האיום, אסון הרעב על פניהם: [...] סמילנסקי מצא גם בביקוריו

בכפרי הערבים כי בכמה מהם הגיע שיעור המתים ברעב ובמחלות לשליש מכלל התושבים. "בכל הדרכים", כתב, "תחת כל גדר ובכל תעלה ובור נמצאים גופות של מתים. יש אשר יחלה איש ויישאר בשדה או בדרך יום יומיים, עד שיגווע וימות ואיש לא יחוש לעזרתו...". [...] עיזאת דרוזה, ממנהיגי התנועה הלאומית הערבית בארץ ישראל, כתב כי היו נשים שאכלו את בשר התינוקות שלהן. מעריכים כי במהלך המלחמה פחתה האוכלוסייה בארץ בכ-100 אלף בני אדם, בהם כ-20 אלף יהודים. חלקם נהרגו או גוועו ברעב, אחרים ברחו, גלו, או גורשו מהארץ.²⁸

הצטרפות תורכיה למעגל המלחמה בנובמבר 1914 הביאה לשינוי דרמטי במדיניות השלטון בארץ ישראל. בוטלו הקפיטולציות שמהן נהנו נתינים זרים,²⁹ ובדצמבר 1914 החל גירוש של אלפי יהודים שלא היו נתינים עות'מאנים אלא של מדינות אויב, בעיקר נתיני רוסיה.³⁰ רובם גורשו למצרים. "טנסי", אוניית קרב אמריקנית, נשלחה לארץ ביוזמת הנרי מורגנטאו, שגריר ארצות הברית בתורכיה, וסייעה בפינוי המגורשים מיפו לאלכסנדריה בכמה סבבים. "טנסי" עשתה מעבר לכך: "אנית המלחמה האמריקנית 'טיניסיסי' המוליכה לאלכסנדריה את הנמלטים מארץ ישראל, לוקחת עתה אתה גם את יבול הקולוניסטים".³¹

צלצלה השעה הגדולה, ומעשי בראשית התחילו משתנים, ואנחנו נשארנו קטנים, דלי-אונים וחדלי-מעשים. את אשר יגורנו בא לנו. התחיל בגירוש יהודים מארץ ישראל. ובינתיים הולך ונחרב הישוב העברי! בכ"ט כסליו [תרע"ה] עזבו את הארץ כש מאות נפש ובט' בטבת יצאה כשמונה מאות נפש. אלף וארבע מאות נפש נכרתו מישוכנו בשבוע אחד, ואתם אומרים "תהיה"! והגירוש רק התחיל...³²

חודשיים לאחר מכן שב הצפירה ודיווח:

המצב של 15,000 הקולוניסטים העברים בא עד המשבר. הטורקים מאשימים אותם בחבה לרוסיה ולאנגליה ומאיימים עליהם להשמיד את כלם. ולעתון רוס. מלאַייא מודיעים בטלגרמה מאתונא, כי סוכן הקונסול הרוסי במצרים, ווארונצקי, ספר לסופר העתון הזה, כי בשבוע שעבר באו לאלכסנדריה 5,000 יהודים נתיני-רוסיה שגירשו מפלשתינה. הנמלטים שודרו תחת הנהגתם של שלטונות הצבא הטורקים והם נמצאים במצב נורא. את הנמלטים הושיבו בקסרקטין, בתי-ספר ואהלים. מחכים לביאתם של עוד אלפי נמלטים מפלשתינה.³³

אנקדוטה: במכתבו מאלכסנדריה, דיווח סופר הצפירה כי "הובלת תפוחי הזהב מיפו למצרים נמשכת והולכת".³⁴ באותו גיליון נמסר מידע סותר לכאורה, ולפיו אוניות מלחמה אנגליות אחדות הביאו לגולים מתנה: "אניה טורקית עם משא של תפוחי-זהב מפלשתינה אשר תפסו אותה. תפוחי הזהב נחלקו בין הגולים, שרבים מהם הם בודאי בעלים של אותם התפוחים".³⁵

ארבע שנים לאחר הגירוש התהפכו היוצרות. במכתב בהארץ, שכותרתו "לאחי הגולים, גולי ארץ ישראל שבמצרים ושאר פזורי הגולה, שלום", פנה הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל, החכם באשי של יפו, בבקשה למאמץ אחרון:

תפקיד גדול וחשוב מלאתם עד היום בחיי עמנו ואולם עוד לא שלמה עבודתכם; עמנו דורש מאתכם עוד קרבנות-מספר, אשר אני מקוה, כי כן תואילו להעלותם ברצון. אחיכם מגרשי-יפו הפליטים אשר זכו עד היום לשוב אל בתיהם הנם ברכם כה רשים ודלים עד אשר אי אפשר להם לשוב למעמדם ולעבודתם, זקוקים הם לעזרתכם הכספית ועד יותר לעזרה רוחנית, אשר תרומם את רוחם הנדכה מרב תלאות.³⁶

היישוב היהודי חווה כמה תהליכי גירוש בתקופה המלחמה. הגירוש שהחל בדצמבר 1914 היה הראשון והמגורשים הפכו לפליטים בארצות אחרות, שכן לחלק מן הפליטים לא שימשה מצרים כתחנה סופית אלא כתחנת מוצא או מעבר.

לפני היהודים בעלי הנתינות הזרה עמדה האפשרות להתעת'מן.³⁷ "צרך השעה להיות לאזרחים עותמנים. זוהי מלוא חובתנו המוסרית ועגן ההצלה של הישוב העברי כאחד."³⁸ לפי העברי "יצאו את הארץ כעשרת אלפים איש בערך".³⁹ לפי הפועל הצעיר עזבו או יצאו את הארץ כ-10,000 וכ-15,000 איש קיבלו עליהם את האזרחות העות'מאנית.⁴⁰ כל הגברים בני 18-45 שהיו נתינים עות'מאנים או שלא היו בידם תעודות המוכיחות נתינות זרה, גויסו לצבא.⁴¹ הזמן מסר כי "הטורקים לקחו לצבא מן היהודים יושבי ארץ-ישראל שלושים אלף".⁴²

פקודה יצאה לתת את הנפש – שפלים מחויבים לעבוד בצבא. על ידי כך נתגלה שרוב האוכלוסין (היהודים) הם נתינים זרים. באהא איל דין (מושל יפו) התנפל על המציאה ופרש רשתות לצוד בני אדם ולהשליכם לתוך האניות האחרונות שנגשו לחוף יפו, באופן אכזרי כל כך שאי אפשר לתאר. תפשו ברחוב אב, השליכו אותו לאניה וכל המשפחה נשארה, באניה שניה תפשו את האם ושלחו אותה בלי הילדים, ולפעמים שלחו ילדים בלי אב ואם. ככה התפזרו משפחות, ועד היום ישנם כאלה שאיש לא יודע היכן נאבדו.⁴³

הגירוש השני והמשמעותי יותר נערך בתחילת אפריל 1917. בשל התקדמותם של הבריטים מדרום אל קווי ההגנה התורכיים בעזה, הורה מושל מחוז סוריה וארץ ישראל, ג'מאל פחה, על גירוש תושבי יפו ותל אביב. גורשו כ-10,000 נפש: כ-9,000 יהודים וכאלף ערבים.⁴⁴ המגורשים היהודים הפכו לפליטים בארצם.

משמונת-תשעת אלפי היהודים, שהוכרחו לעזוב את יפו, נמצאים יותר משלושת אלפים בגליל התחתון, יותר מאלף איש בפתח-תקוה, אלף בכפר-סבא, והשאר – נפוצים בקולוניות שביהודה, שומרון, גליל עליון ובערים. [...] אמצעי-העזרה אינם מספיקים בשביל הפליטים, שביניהם שוררים מחסור ותחלואים.⁴⁵

המוסד "העזרה בשביל פלשתינה" המשיך את עבודת-העזרה שהתחיל. בכל העתונים היהודים נדפסו קריאותיו של המוסד הזה. ע"י העתונים הכלכליים פנה המוסד אל כל הצבור היהודי וגם בא בכתובים, עד כמה שאפשר היה, עם אישים ומוסדות יהודים, ודרש מהם עזרה. ממקומות רבים מודיעים ע"ד קבוץ נדרות לתכלית זו. הסכומים שהומצאו עד עתה אינם מספיקים. מוסד "העזרה בשביל פלשתינה" דורש אפוא להמשיך את העבודה לטובת האוכלוסין הגולים בארץ ישראל.⁴⁶

היה גם דיווח אחר, אם כי הוא התייחס למושבות בלבד:

מקופנהגן נתקבלה ידיעה כי המושבות היהודיות בארץ ישראל לא סבלו הרבה בגלל מאורעות המלחמה. הקולוניסטים נשארו במקומותיהם. הטורקים הסתפקו בזה, שלקחו מאת הקולוניסטים את בקרם וצרכי האוכל. המחנה האנגלי הועיד ועדה מיוחדת של אופיצרים אנגלים, הדואגת לשמירת רכושם של הקולוניסטים ולהנפקת צרכי-אוכל בשבילם.

על-פי הידיעות שנתקבלו עד י"ב בנובמבר טוב הוא מצבם של הקולוניסטים, שמושבותיהם לא נכבשו על-ידי אנגליה.⁴⁷

העם דיווח על יוקר המחיה המאמיר בארץ-ישראל (ראו איור 2). על דיווח דומה נסגר באפריל 1917 עיתון החרות.⁴⁸

**הרי לפנינו רשימת המחירים לפני המלחמה
ובשעת המלחמה:**

<u>לפני המלחמה</u>	<u>בשעת המלחמה</u>
ראטיל לחם— 1 פראנק	— — 11 פראנק
שטן — 2	— — 27
פחם — 25 סאנט.	— — 1
מלח — 50	— — 4
עדרים — 90	— — 13
טעה 1 פראנק 50 סאנט.	— — 22
עצים — 7	— — 40
חלב (1/4 ליטר) 11 סאנט.	— — 58
המחיר של בשר ובצים עלה פי שלש. המורים המציאו רשימה אופית על הכנסותיהם והוצאותיהם.	
הכנסה של 120 פר. לחודש לעומת הוצאה 268	
430	175
823	300

איור 2: רשימת מחירי מזון מקור: "המצב בארץ ישראל", העם (מוסקבה), 29.10.1917, עמ' 3

התורכים המשיכו בתהליכי גירוש מקווי החזית גם בסוף 1917 ובתחילת 1918, לאחר שהתבססה חזית בין התורכים לבריטים בקו "העוג'ות" שנמתח מיפו ליריחו,⁴⁹ הבריטים מדרום והתורכים מצפון. ירושלים, יפו, תל אביב ומושבות יהודה היו תחת שלטון בריטי; צפת, טבריה, חיפה ומושבות השומרון והגליל המשיכו להישלט בידי התורכים עד סוף המלחמה. "גירוש חדש! זה היה חצי שנה אחרי גירוש יפו, עם כניסת השנה החדשה, שנת תרע"ח, השנה שפגשנו אותה מלאי-תקוה, שראינו בה את קץ הימים הרעים לעולם ולנו. ופתאום גזרת גירוש מפתח-תקוה ומיתר מושבות יהודה".⁵⁰

הגירושים נשאו אופי מקומי. לדוגמה, המגורשים מיפו נקלטו בפתח תקווה. לאחר הגירוש מפתח תקווה גירשו התורכים גם מגורשים מיפו ששהו בכפר סבא. מצב הגולים בצפון הארץ היה קשה:

בגליל נמצאים עכשיו ארבעת אלפים חמש מאות מגולי יהודה הזקוקים לתמיכה תרופה. בתים אין להם והם יושבים באהלים, מכוסים עלי עץ, תחת כפת השמים. לחם וקמח אין ואוכלים לחם-סובין וסובלים מקור. בטבריה נלחמים כנגד מחלת הכולרה. הנדירה במשך עשרת החדשים השפיעה לרעה על הגולים, כולם עיפים ונדכאים וכמה מהם מתים. ביחוד נורא הוא המצב בצפת, שם גועים ממש מרעב.⁵¹

גם כחצי שנה לאחר מכן, באמצע 1918, עדיין המשיכו התורכים לגרש צפונה את מגורשי יפו: "נתקבלו ידיעות מחרידות על המצב השורר בגליל. צפת מתים ממש מרעב. אלף וארבע מאות גולי יפו, שנמצאו עד עכשיו בגליל נצטוו לעזוב את מקום מושבותיהם".⁵² חלק גדול מן הגולים נקלט ברמשק. לשם עבר גם ועד ההגירה בראשות מאיר דיזנגוף. פוחצ'בסקי השווה את מצב היהודים ביהודה למצבם בגליל: "במשך הזמן של תשעה חודשים היינו קרועים מהשומרון והגליל, אחד מהשני לא ידע מאומה ובעת שביהודה זרחה השמש ולא חסר לנו כלום – אפילו מדיצינה (רפואה) וסניטריה הביאה לנו 'הרסה', ומצב הבריאות היה מצוין – בזמן הזה סבלו בגליל מכל מיני מחלות, וטפוסים מכל המינים".⁵³

לאחר קיפאון ממושך של כשנה במלחמה בין התורכים לבריטים, נכבש בסוף אוקטובר 1918 חלקה התורכי של ארץ ישראל. "בהפתעה ובהיסח הדעת הגיעה אלינו הבשורה על הכבוש החדש, כבוש שומרון והגליל, שכבש חיל אנגליה בארץ-ישראל. וגדול הוא כבוש שומרון והגליל מכבוש יהודה גם בשטח האדמה וגם במספר הנפשות, שנכנסו לרשות אנגליה".⁵⁴ הגולים בארצם החלו לשוב לבתיהם.

מנת הסיוע הראשוני ליישוב היהודי בארץ ישראל

עם פרוץ המלחמה הוקם במסגרת היישוב החדש "ועד להקלת המשבר". ראשיו היו רופין, ששימש כמנהל המשרד הארצישראלי, וחבריו היו מאיר דיזינגוף, ראש ועד תל אביב, נציגים של ועדי יישוב וארגונים שונים וד"ר חיים חיסין נציג חובבי ציון. לימים

החליפו הוועד המרכזי כגוף העומד ברשות עצמו.⁵⁵ הוועד להקלת המשבר פנה אל הציבור היהודי:

קבלנו את קול קורא הזה מאת המוסדות החתומים מטה: המלחמה, שהתפרצה לפתע – פתאם באירופה תזעזע את המצב הכלכלי בכל העולם כלו. גם ארץ-ישראל תחוש מיד את המצב הקשה. כסף מתכת יהיה יקר המציאות. הבאת סחורה והוצאתה תפגע במעצורים קשים. מקורות-הכסף שבאירופה, אשר מהם שפע הכסף לארץ-ישראל יפסקו כלם או קצתם.

כמובן, מן-הנמנע הוא לעצור לגמרי בעד התוצאות הקשות של המצב הזה לישובנו. אבל אפשר למצא הצלה פורתא. לכך נחוץ, כי החברות היהודיות והאנשים הפרטים ילכו יד ביד ויעצרו בכל, העלול להגביר את הפחד והחרדה של הצבור. הננו פונים לכל היהודים בבקשה להרגע ולעזור לנו בהגשמת התרופות הללו.⁵⁶

החרות צירף לכתבה את ההנחיות להתמודדות עם המשבר. העיתון פירט את החתומים על המנשר: חברת אנגליא פלשתינא, המשרד הארצישראלי, ועד חובבי ציון, הוועד הפועל של התאחדות המושבות, ועד ההסתדרות של הפועלים החקלאים ביהודה, הוועד המרכזי של הסתדרות הפועל הצעיר, הוועד המרכזי של הסתדרות פועלי-ציון בארץ ישראל, ועד העיר יפו וועד תל אביב. מכלל הן שומע אתה לאו. היישוב הישן אינו מיוצג ונראה כי לא היה שותף למאמצים להקטין את ממדי הנזק.

האור קרא לאיכרי המושבות: "הכינו כלכלה בשבילכם ובשביל בני הישוב החיים עמכם בארץ! ובעת רדת הגשמים יצא איש איש לעבודתו, חטים, שעורים ופולים – זרעו בשדות תפוחי אדמה ועוד ירקות שונים זרעו בגניכם! במרץ ובחריצות ידים צאו, אחים, בעת רד הגשם הראשון, אל שדותיכם ועשו את עבודתכם הקדושה".⁵⁷

הוועד להקלת המשבר יזם פנייה אל יהדות ארצות הברית בבקשה לסיוע חירום. ב-12 באוגוסט 1914 שלח רופין בשם הוועד מכתב אל נתן שטראוס בניו יורק.⁵⁸ מרדכי בן-הלל הכהן כתב: "רק אמירקא היא המדינה היחידה שיכולה לבוא עתה לעזרתנו".⁵⁹ ראשי היישוב נקבו בסכום של 50,000 דולר שנדרש ליציבות כלכלית לתקופה של שלושה חודשים. במקביל הפנה הוועד בקשה זו אל הנרי מורגנטאו, השגריר האמריקני בקושטא, וזה פנה במברק אל לואי מרשל, מראשי הוועד היהודי האמריקני: "יהודי ארץ-ישראל ניצבים בפני משבר נורא. הסיוע מהארצות הלוחמות נפסק. הרס רציני מאיים על המושבות. נדרשים 50,000 דולר".⁶⁰ הבקשה אושרה תוך חמישה ימים והסכם נחתם כעבור חמישה ימים נוספים.⁶¹ במקביל היו שתי פניות נוספות ליהודי אמריקה, אך הללו נועדו לצרכים מקומיים בירושלים. פניית הוועד להקלת המשבר נשאה אופי מקיף ובקשה לסיוע לכלל היישוב היהודי.⁶²

ב-6 באוקטובר 1914 הגיעה ליפו "צפון קרולינה", אוניית הצי האמריקני, ועל סיפונה מוריס ורטהיים, חתנו של מורגנטאו, ועימו 50,000 דולר במטבעות זהב, כ-250,000 פרנק. היה זה סיוע החירום שהובטח. את מחציתו תרם יעקב שיף ובעול המחצית השנייה

נשאו נתן שטראוס וההסתדרות הציונית בארצות הברית. פעולתה של "צפון קרולינה" לא הייתה חד-פעמית: היא שייטה פעמים אחדות בין נמלי הים התיכון – קושטא, יפו ואלכסנדריה – כדי להעביר כספים להנהגת היישוב בארץ.⁶³ לפי החרות הגיעה האונייה לפני כן, ב-27 בספטמבר: "היום באה לחוף עירנו אנית שריון אמריקנית עם חתנו של ה' מורגנתי שהביא אתו את עזרת אמריקה בשביל הישוב. לפגוש את האורח הנכבד עלה על האניה סגן הקונסול האמריקני ביפו, האניה ירתה לכבוד הקונסול שלש ירייות. כסף העזרה הוכנס לבנק".⁶⁴ למוחרת פרסם החרות אנקדוטה לקוראיו: "ששת מלחים הורידו את הסכום הנשלח והובילו אותו בחרבות שלופות אל [בנק] האפ"ק".⁶⁵

ורטהיים, רופין ונציגי ועד הסיוע המרכזי שהתמנו בידי הוועד היהודי האמריקני, אברהם כהן והאגרונום אהרן אהרונסון, שלימים ייסד את רשת הריגול ניל"י,⁶⁶ חילקו את הארץ לשלושה מחוזות ולתשע תת-ועדות מקומיות,⁶⁷ והסכימו על חלוקת סיוע החירום כדלקמן: ירושלים (כולל חברון ומוצא) – 47 אחוז ושאר היישוב היהודי – 53 אחוז, שנחלק כך: מושבות הגליל והשומרון – 10 אחוזים, מושבות יהודה – 12 אחוז, יפו – 14 אחוז, צפת – שמונה אחוזים, טבריה – 5.5 אחוזים וחיפה – 3.5 אחוזים.⁶⁸ לימים הפך סיכום זה ל"מתווה ורטהיים" והשתמש בו כ"ברירת מחדל" כמעט בכל חלוקה. התשלומים בוצעו באמצעות המשרד הארצישראלי, בנק אפ"ק והקונסוליות האמריקניות בירושלים ובבירות.

לפי יגאל עילם היה מפתח שונה: "40% לירושלים ולחברון, 30% למושבות, 16% ליפו, 11% לצפת ולטבריה, 3% לחיפה".⁶⁹

"הוועד הכללי" של היישוב הישן התקומם על מפתח זה ודרש כי יופנו אליו 80% מכספי הסיוע, בהתאם לחלקו של היישוב הישן באוכלוסייה. כמו כן התנגד להחלטה שלא לחלק כספים לתמיכה אישית, על פי שיטת החלוקה הנהוגה ביישוב הישן, כי אם על פי ארבע קטגוריות: תמיכה במוסדות ובמשפחות המגויסים, הלוואות ללא ריבית לעידוד המלאכה והמסחר ולעבודות פיתוח, הלוואות ליחידים על סמך משכונות ופקדונות, פתיחת חנויות מזון במחיר הקרן. פניות מנהיגי היישוב הישן לארגונים היהודיים בארצות-הברית הושבו ריקם. היתה זו הבעת אי-אמון במוסדות החלוקה של היישוב הישן ובתפיסה המנחה אותם ולעומתה הבעת אמון באחריות הציבורית של מוסדות היישוב החדש. נציגי העדה הספרדית לא פרשו מן הוועד המנהל את כספי הסיוע מטעם מוסדות היישוב החדש, כפי שעשו נציגי העדה האשכנזית ביישוב הישן.⁷⁰

ביפו, שקיבלה 14 אחוז מסיוע החירום, הייתה החלוקה כדלקמן: "והנה מכסף העזרה שבאה מאמריקה חלקו ליפו סכום של מעט יותר משלושים אלף פרנק ובתנאים כאלו ש-20% ממנו יוצא להכנת צרכי אוכל ו-40% לבע"מ [בעלי מלאכה] ולפועלים ובתנאי שהכסף יושב כעבור ששה חדשים אחרי גמר המשבר. נשאו לעזרה המחלטת רק כשנים עשר אלף פרנק. את הסכום הזה החליטו לחלק, במשך שלשה חדשים, 4,000 פר' לחדש. נמצא חסר לנו יותר משלושת אלפים פר' לכל חדש".⁷¹

במושבות יהודה התנהלה החלוקה באופן אחר. **האחדות** דיווח כי מושבות יהודה קיבלו מסיוע החירום סך של 30,000 פרנק שמנה, כאמור, 12 אחוז מכלל הסיוע. נערכה ישיבה בהשתתפות הוועד המקומי של מושבות יהודה, באי כוח של המשרד הארצישראלי, ועד המושבות, הפועלים ויק"א, ובה הוחלט על מנגנון החלוקה בין המושבות. החלוקה הייתה דיפרנציאלית בהתאם לגודל האוכלוסייה בכל יישוב לפי מפתח של פרנק לנפש. עובדה ראויה לציון היא שמן התקבולים הופרש סכום "בשביל צרכי צדקה לעניי הערבים השכנים".⁷² **הפועל הצעיר** דיווח בפירוט כי 6,000 פרנק, שהם עשרים אחוז מהסכום שהוקצה למושבות יהודה, ניתן לרכישת צורכי מזון לפי מכסת הנפשיות. 6,000 פרנק נוספים הופרשו לצדקה. הסכום שנותר, 13,500, כשישים אחוז, ניתן כהלוואה לנותני עבודה ולעבודות ציבוריות לפי מכסת העובדים העברים בכל מושבה.⁷³

חלוקת הסיוע למושבות הגליל נשאה אופי מקומי אף היא: "בשבוע שעבר היתה במושבתנו [יכנאל] אספת ועדי מושבות הגליל התחתון בראשות הא'דון גליקין, מנהל החוה 'מגדל', לשם סדור חלוקת העזרה הבאה מאמריקה. אחרי משא ומתן ארוך במשך כל היום הוחלט: כי החלק של כל מושבה יונח למשמרת באפ"ק בטבריה על שם ועד המושבה, והיה להוצאות היותר נחוצות להמושבה בזמן הזה".⁷⁴

כספי הסיוע האמריקני, עבור צפת וטבריה, הועמדו לרשות סגן הקונסול האמריקני בביירות.⁷⁵ נמצאנו אפוא למדים על שונות בין מרחבים תרבותיים, קהילות ומנהגי המקום. נתן אפרתי סיכם את תוצאות סיוע החירום: "הסיוע האמריקני הביא ליציבות חלקית של החיים בארץ והחזיר את כל מגזרי היישוב לפעילות תקנית ככל שניתן. [...] בשלהי אוגוסט [1914] ביטא אפוא רופין תחושה של אופטימיות זהירה והעריך כי כספי הסיוע יספיקו לשלושה חודשים".⁷⁶

בנתיבי הים

בשלהי 1914 עלתה בארצות הברית יוזמה לשלוח אוניית מזון כצורך הומניטרי לכלל האוכלוסייה הסובלת בארץ ישראל ללא הבדל גזע או דת – נוצרים, מוסלמים ויהודים: "המימון יבוא מקרן רוקפלר, המיסיון הנוצרי שמוסדותיו פרושים באזור, 'הצלב האדום' האמריקני, והארגונים היהודיים, ובעיקר הוועדים היהודי האמריקני והזמני הציוני".⁷⁷ מקורות המימון לקניית הטובין היו: נתן שטראוס – 50,000 דולר, יעקב שיף – 25,000 דולר, הוועד האמריקני-יהודי – 25,000 דולר, הצלב האדום האמריקני – 10,000 דולר.⁷⁸

לפי **הפועל הצעיר** עלות המשלוח עלתה על חצי מיליון פרנק.⁷⁹ האונייה "וולקן", ששימשה לשינוע פחם לאוניות מלחמה אמריקניות, נבחרה למשימה זו. כיוון שנבצר מוועד העזרה היהודי לחכור אונייה בשלמותה, "אישר הנשיא [וילסון], להפחית את כמות הפחמים באניה ע"מ שיהיה בה מקום בשביל הצרכים הנחוצים לאותם הסובלים".⁸⁰

בבטן האונייה היו כ-900 עד 1,100 טון של מוצרי מזון (ראו איור 3) וציוד רפואי, למעט מוצרים שהיה חשש כי יוחרמו בידי התורכים לשימוש עצמי כדוגמת נפט, שנדרש להפעלת מנועי קידוחי המים, שבריטניה לא אישרה להביא לארץ.⁸¹ המבצע נדרש לאישורים רבים: מארצות הברית להתארגנות וממשלות בריטניה וצרפת ששלטו בים התיכון והטילו מצור על נמלי תורכיה והתבקשו לאשר הכנסת מצרכי מזון וציוד רפואי לארץ אויב. בבטן האונייה היה גם מטען שתרמו יהודי שיקגו וכלל 200,000 ליטרות קמח, 5,000 ליטר סוכר, 10,000 ליטר פולים וגם 3,000 דולר במזומנים. הצפירה, שדיווח על כך, "עקץ": "בין המאספים היו רבנים רבים וראשי האורטודוקסיה שבעיר, אשר בעת אחרת הם עוברים מרחוק לציונות וגם מהמתנגדים לה".⁸² מעבר למוצרי מזון היה גם משלוח של כסף מזומן בשווי של 12,000 ל"ש שתרמו ערביי ארצות הברית לטובת ערביי סוריה ופלשתינה.⁸³

"וולקן" הפליגה מנמל פילדלפיה ב-14 במארס 1915 והגיעה לאלכסנדריה ב-10 באפריל. לפי התכנון הייתה אמורה לפרוק את מרבית הסחורות ביפו ואת מקצתן בחיפה, שכן "המצב הכלכלי בגליל טוב מאשר ביהודה".⁸⁴ לנמל יפו הגיעה האונייה, לאחר שהתקבלו האישורים מצרפת ובריטניה, ב-21 באפריל. לאחר משא ומתן עם השלטונות התורכיים, שארך כשישה שבועות, הושג הסכם: האוכלוסייה היהודית תקבל 55 אחוז מהתכולה, המוסלמים 26 אחוז והנוצרים 19 אחוז. הפירוק הסתיים ב-12 במאי 1915.⁸⁵

האניה "וולקן" נושאת אתה צרכי-המזון הא"י :	
קמח	862,490 קילו
ארוז	13,114 "
סין קמח	1,181 "
ניש שעורים	781 "
קמניות	3,480 "
ניש תבואות שונות	3,188 "
סוכר	36,863 "
מלח	2,056 "
קמח	2,272 "
תי	454 "
סמסקים בקופסות	181 "
פירות יבשים	181 "
סרדינים	227 "
דגים	136 "
חלב בקופסות	545 "
ניש שכולת-שועל	81 "
פירות בקופסות	10,000 "
סוכריקנדל	400 "
תפוחי-אדמה	11,868 "
בצלים	11,868 "

איור 3: תכולת "וולקן"
מקור: החרות, 6.5.1915, עמ' 2

לחלוקת המטען הוקמה ועדה ייחודית: "וועד המכולת היהודית-האמריקנית על-ידי האנייה וולקן". הוועדה הוקמה בהסכמת הקונסול האמריקני.⁸⁶ לוועדה זו היו ועדות משנה בהתאם לאזורי החלוקה לפי מתווה ורטהיים. לדוגמה: "לחלוקת המזון שעלה בחלקה של צפת מאנית וולקן נבחר ועד מיוחד של 18 חברים (13 אשכנזים, 5 ספרדים)".⁸⁷

האמה ציטט את הפועל הצעיר ודיווח על חלוקת הנתח הרלוונטי של תכולת "וולקן" לאוכלוסייה היהודית: "לירושלים (עם חברון ומוצא) 60 אחוזים, ליפו – 9 אחוזים, לחיפה (עם עכו ומזרע) 35 אחוזים, לצידון – 0.5 אחוזים, לטבריה 6.45 אחוזים, לצפת (עם עין זיתים ופקיעין) – 12 אחוזים, למושבות יהודה – 4.5 אחוזים, למושבות שומרון – 2 אחוזים, למושבות גליל התחתון – 1.5 אחוזים, ולמושבות גליל העליון – 1 אחוז".⁸⁸

אם מסכמים את אחוזי החלוקה נמצא שאינם מסתכמים במאה אחוז. לדעתי נפלה טעות בחלק שהוקצה לחיפה, שאמור היה, בהתאם למשקלה היחסי באוכלוסייה, להיות נמוך בהרבה.⁸⁹ **הפועל הצעיר** פרסם את החלוקה הפנימית של הכבודה שהוקצתה ליהודי יפו:

תשעת האחוזים מהחלק הכללי של היהודים, שקבלה יפו מהפרודוקטים אשר הובאו באניה ה"וולקן" נחלקו ככה"כ בין 6259 נפשות, שמהן גדולים ו-1375 ילדים. מהמספר הזה קבלו חנם ככה"כ 3125 נפשות, מהן 2292 גדולים ו-833 ילדים. ביניהם, אשכנזים: 1319 נפשות ומהן 1031 גדולים, 288 ילדים; ספרדים: 881 נפשות מהן 603 גדולים, 278; תימנים: 871 נפשות, מהן 616 גדולים ו-255 ילדים; ומוסדות שונים: 54 נפשות, מהן 42 גדולים ו-12 ילדים.

בהקפה קבלו ככה"כ 3134 נפשות, מהן 2592 גדולים ו-542 ילדים ושביניהן, אשכנזים: 1147 נפשות ומהן 1021 גדולים, 126 ילדים; ספרדים: 295 נפשות, מהן 222 גדולים, 73; תימנים: 330 נפשות, מהן 241 גדולים ו-8955 ילדים; ומוסדות שונים: 1362 נפשות, מהן 1108 גדולים ו-254 ילדים.⁹⁰

באורח דומה חולקו ליהודי יפו הקמח, הסוכר, האורז והשעועית.⁹¹ החלוקה למושבות יהודה לפי **הפועל הצעיר**, כפי שצוטט בעיתון האמה, התנהלה כדלקמן: "מ-4.5 אחוזים שנתנו מהמכלת למושבות יהודה, נפרשו אחוז וחצי למאה לצדקה ושלושה האחוזים הנשארים בתור הלואות לנותני עבודה. את הכמות הזאת מחלקים בין המושבות לפי מכסת נפשות הפועלים והתימנים הנמצאות בכל אחת ואחת בתוספת שלישי בערך של בעלי מלאכה וסתם תושבים ובמושבות אחרות גם בתוספת חלק מהאכרים הנמצאים במצב דחוק".⁹²

החלוקה בצפת הייתה שונה לחלוטין: "מפני רחוק המקום וקשי-הטלטול של המזון מיפו לצפת, החליט הוועד למכור את כל המזון של אניה 'ולקן' ביפו ובירושלים, ולפי החשבון שנמסר לוועד מאת המשרד ביפו עלה מחיר הסחורות הנ"ל בערך 30,800 פרנק".⁹³ לרגע שררה אופטימיות ביישוב. אליאב כתב: "כמות המצרכים היתה עצומה ביחס למלאי הקיים בארץ, ומיד ירדו המחירים".⁹⁴ בהאמה נכתב: "האדון יעקובוס כהן מהאג ששב זה לא כבר ממסעו בארץ ישראל מספר כי המצב בארץ ישראל הוטב עכשיו

במדה מרובה. היכול עלה יפה, ביחוד ניכרת הברכה באחוזות הקרן הלאומית. היכול יספיק לכלכל את יהודי ארץ ישראל במשך כל השנה הבאה".⁹⁵

הצפירה צייר תמונת מצב שונה ולפיה הביצוע כלל לא תאם את התכנון. פריקת המטען נתקלה בקשיים והתנהלה לא לפי ההסכמים:

המצב הקשה של יושבי ארץ ישראל ידוע כבר ממכתבי הקודמים. ביחוד קשה המצב האקונומי, אחרי שחסרים הדברים היותר נחוצים, שאי אפשר להתקיים בלעדיו. העזרה של אחינו בני אמריקה ששלחו ע"י האניה "וואולקאן", לא הקילה את המצב בכל שהוא. ראשית, מפני המשא ומתן הממושך בין הקומננדנט הצבאי של יפו ובין העסקנים האמריקנים, שהתנהל במשך של שני שבועות, אשר סופו היה, שהעסקנים היו מוכרחים להתחייב למסור לרשותו 37.5 אחוז מהחמר המובא, ואלם בשעת הפריקה, למרות עבודתם המרובה של העסקנים ולמרות השתדלותם, לקח לו הקומננדנט 45 אחוז מהחמר המובא, ומתוך אונס הוכרחו להסכים גם לזה. עשרה אחוז נגנבו ונפסדו בעת הפריקה, באופן שלתושבים היהודים והערביים נשאר רק 45 אחוזים (הקומננדנט לקח בשביל צרכי הצבא ולא מסר להתושבים הערביים מחלקו כלום). מובן, שחלק בלתי ניכר זה לא השפיע כלום על המצב הקשה והוא נשאר כשהיה, ולא אגוזים, אם אומר, שבמשך הזמן האחרון הורע עוד במדה מרובה.⁹⁶

מכתבה זו עולה כי לוח הזמנים למשא ומתן היה שונה: שבועיים, ולא שישה שבועות כפי שכתב אפרתי. 55 אחוז שהיו הבסיס לחלוקה לאוכלוסייה היהודית הצטמצמו, והמצב הכלכלי, בניגוד לדיווחים האופטימיים שהובאו לעיל, לא רק שלא השתפר אלא אף הורע. "וולקן" לא הייתה אוניית המטען היחידה. במשך המלחמה העבירו ספינות אמריקניות נוספות מטענים לארץ ישראל. **הצפירה** דיווח על אוניית מטען נוספת: "הממשלה האמריקנית הסכימה להצעת מר אלברט לוקאס, בא כוחו של ועד העזרה המרכזי, והחליטה לשלוח לארץ ישראל אניה מיוחדת טעונה צרכי-אוכל. האניה כבר יצאה לדרכה ביום ט"ו [ב]פברואר [1916]".⁹⁷ "ביום י"ט בפברואר נשלחו באנית הקיטור 'סטרלינג' 600 צנטנר [טון] מצות דרך אלכסנדריה לארץ ישראל. המצות האלה נשלחו על ידי החברה האמיגרציונית העברית בניו יורק והן נועדו בעד היהודים שלרגלי המלחמה אינם יכולים להשיג להם מצות באמצעיהם הם".⁹⁸

אל הארץ הגיעו אלפי טונות של מזון וציוד רפואי שנשלחו ב-13 ספינות.⁹⁹ גם פרידמן ציין כי "בסך-הכל הגיעו ארצה 13 אוניות-מלחמה אמריקניות".¹⁰⁰ בעיתונות הכתובה בעברית מצאתי עדות לדיווחים על שש אוניות בלבד: "צפון-קרולינה", "וולקן", "טנסי", "דה-מוין [Des Moines]", "סטרלינג" ו"צור".

תמיכת יהדות ארצות הברית ביישוב היהודי

ישראל וארצות הברית הם שני המרכזים היהודיים הגדולים והחשובים כיום. אולם לא כך היו פני הדברים בתחילת המאה העשרים. ב-1900 היה מספר היהודים בארצות הברית

כ־1,100,000 וב־1925 – כ־3,800,000¹⁰¹ לפי ויקיפדיה היו 3,338,951 יהודים בארצות הברית ב־1917.¹⁰² לפי אפרתי – 2.5 מיליון.¹⁰³ לפי "ספר השנה" היהודי-אמריקני לשנת תרע"ח היו 3,012,141 נפש.¹⁰⁴ העם (מוסקבה) נקב במספר 2,349,754 ב־1917,¹⁰⁵ ואילו הצפירה, ב־1915, טען שהיו 1,050,000.¹⁰⁶ נתון שנראה נמוך ביחס לאומדנים האחרים. משלוח החירום בסך 50,000 דולר היה הסנונית בתמיכה המסיבית של יהודי ארצות הברית ביישוב היהודי כל שנות המלחמה. עד סוף המלחמה הועברו מיליוני דולר הן ליישוב היהודי בארץ הן לפליטים היהודים באירופה.

הקהילה היהודית בארצות הברית לא הייתה אדישה למצבם הקשה של יהודי ארץ ישראל: "והבנים הנאמנים של העם אשר מעבר לים אוקינוס עומדים ומעלים ארוכה, סומכים את ילד השעשועים את ישוב התחיה בכל מיני סמיכות ומרפדים אותו בכל מיני רפוד, הם עושים כל מה שבכחם אך עזרה זו הבאה מארץ אחת אינה מספקת. הישוב נזקק לסיוע יותר גדול ומרובה".¹⁰⁷ יהודי ארצות הברית הגיבו במהירות לצורכי השעה. באוגוסט 1914 היו שם שני ארגונים יהודיים מרכזיים: הוועד היהודי האמריקני הלא-ציוני שהוקם ב־1906 ובראשו עמדו י"ל מאגנס, לואי מרשל ויעקב שיף, והוועד הציוני הזמני שהוקם ב־30 באוגוסט 1914 ובראשו עמדו לואי ברנדייס ונתן שטראוס. למרות חילוקי הדעות המשמעותיים בין הציונים ללא-ציונים, השכילו שני הוועדים להקים "ועד מחלק משותף" שבראשו עמד מרשל, "שיעסוק בהגנת העניינים היהודיים ובצורך לאסוף סכומי עזרה נכבדים לסובלים במלחמה, באירופה ובארץ-ישראל", ב־25 באוקטובר 1914.¹⁰⁸

בחודש הראשון של המלחמה, וטרם הצטרפות תורכיה למעצמות המרכז, נזף עורך האמה ביהודי ארצות הברית וציין כי לאחר פרעות קישינב ב־1905 תרמו היהודים ביד נדיבה "סכום שעלה בהיקפו על כל סכום שנאסף באיזו ארץ מארצות התבל". אף שבעשור האחרון הצטרפו עוד כמיליון יהודים ליהודי ארצות הברית, נאספו רק כ־750,000 דולר ואילו לאחר פרעות קישינב נאסף סכום גדול פי שלושה או ארבעה. הכותב שאל: "מדוע נתנו אז ביד פתוחה ונדיבה ומדוע ממעטים בנתינה עכשיו?"¹⁰⁹ העברי הצטרף לנזיפה: "בעשותנו חשבון מכל אשר נעשה בארץ זו בשביל נגועי המלחמה עד הימים האחרונים, נמצא כי סכום כל הנדבות עולה רק לשליש דולר מכל יהודי היושב באמריקה".¹¹⁰ האמה דיווח על אספה בהשתתפות כ־3,000 נציגי 110 "הסדרות יהודיות" שבה הוחלט על הקמת מנגנונים לגבייה ולאיסוף תרומות:

- א. לחלק את העיר ניו יורק למחוזות. בכל מחוז ימצא ועד שתחת השגחת הוועידה יגבה כסף מבית לבית בכל שבוע.
- ב. לדרוש מאת ה"יוניאנס" [איגודים מקצועיים] כי יצוו על הפקידים בבתי החרשת לגבות שם כסף לצורך זה מאת הפועלים מדי שבוע בשבוע.
- ג. לבחור בוועד מיוחד שמטרתו לגבות כסף מאת בעלי בתי המסחר בכל שבוע ושבוע.

- ד. להוציא מדליונים שימשו סמלים להאסון הנורא שתקף בעת הזאת את העם היהודי. המדליונים ימכרו בכסף והריוח יכנס בעד קופת העזרה.
- ה. לבא בקשר עם כל ההסתדרויות החשובות שבכל הארץ במטרה לחולל בכל עיר ועיר תנועה שכזאת.¹¹¹

בוועידה הצייע הסופר שלום אש "שיוכרו על התמיכה כעבודה לאומית ולפיכך אין ליהודי הרשות למאן להשתתף בנטל". ברוב של 101 כנגד 94 נדחתה הצעתו.¹¹² כחודש לאחר מכן דווח בהאמה על אסיפה אחרת, של אגודת הרבנים בארצות הברית וקנדה, שבה הוחלט פה אחד כדלקמן:

- א. להכריז את יום הראשון לסליחות, 5 ספטמבר [1915], לתענית צבור. ביום הזה יצומו יהודי ארצות הברית וקנדה ויבכו את האסון שקרה לשמונה מיליון מאחינו באירופה ובארץ-ישראל לרגלי המלחמה.
- ב. לדרש מאת כל בתי-הכנסיות כי אחד מימי החגים יוקבע בתור יום נדרים ונדרבות בעד נגועי המלחמה.
- ג. ליסד קופת רבנים שתתמך בהשיבות, רבנים, שוחטים, שמשים, מלמדים ויתר המשמשים בקודש, נגועי המלחמה מעבר לים, וכי כל אלה המשמשים בקודש באמריקה יתחיבו לשלם מס שבועי או חדשי לקופה זאת.
- ד. הועידה מטילה חוב על כל הרבנים שבאמריקה, שבעזרת הבעלי-בתיים שבמקומותיהם ייסדו חברות והסתדרויות לתמך בנגועי המלחמה, ללכת מבית לבית ולפעול על כל יהודי שישלם מס שבועי, וגם להטיל מס של סנט אחד, לא פחות, על כל עוף שחוט. וכל המסים האלה זמנם ימשך עד תם המלחמה.
- ה. כל הכספים ישולחו ע"י הרבנים מכל המקומות לה"סענטראל רעליף קאמיטע" שבניוורק. מלמד הכסף שצרך להשלח להועד המיוחד של הרבנים.
- ו. כל הרבנים יקדישו את דרשותיהם במשך ה"ימים הנוראים" רק לשם התעמולה לקבץ כסף בעד נגועי המלחמה.

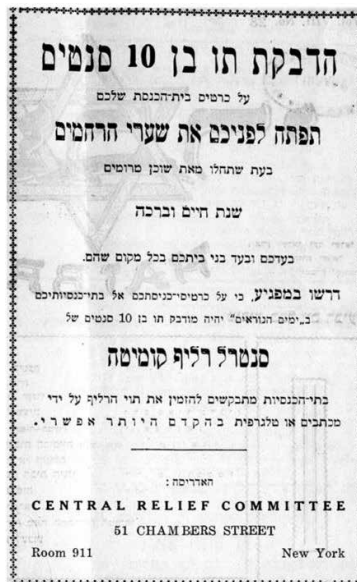
בתור "בית דין" הטילה הוועידה חובה על כל יהודי: (1) כל יהודי מחויב לתת פדיון בערב יום הכיפורים את דמי כפרתו בעד מגועי המלחמה. (2) כל יהודי הקונה כרטס-מושב בבית הכנסת מחויב להדביק עליו תו בין עשרה סנטים של ה"סענטראל רעליף קאמיטע".¹¹³

יום 27 בינואר 1916 הוכרז בארצות הברית כ"יום היהודים":

כידוע, שלח הסינאט אל נשיא ארצות הברית ווילסון לאישור את החלטתו להועד בכל מדינות אמריקה "יום-יהודים", יום מיוחד, שבו יאספו בכל הארץ כספים לטובת היהודים נגועי המלחמה באירופה. ההתעוררות בסינאט לדבר זה יצאה מאת הסינאטור מארטין מניו-ג'רסי, שאליו פנה בבקשה זאת גזבר הועד העברי המרכזי לעזרת היהודים.

הנשיא ווילסון, כאשר כבר הודענו, הסכים להחלטה זו. עתה מודיעים, כי הנשיא הועיד את "יום היהודים" ליום כ"ז יאנואר, ובכרוזו שהוציא אל העם האמריקני, אחרי ששמע את דברי הריוולוציה של הסינאט, שבה נאמר, כי מתשעת מליונים היהודים הנמצאים בארצות המלחמה רובם סובלים עתה רעב ודחוקות וכי מיליוני יהודים גורשו ממקומות מושביהם, הוא מוסיף:

"רגשותי מבטיחים אותי, כי העם האמריקני ימצא את עזרתו לגזע שנתן ל'ארצות הברית' אזרחים מכובדים במספר גדול כל-כך, ולכן חושב אני, וואדרו ווילסון, נשיא ארצות הברית, לי לחובה, בהסכמה עם החלטת הסינאט, להכריז את יום 27 יאנואר ליום שבו יביא כל אזרח אמריקני בנדבת-לבו את נדבתו לטובת היהודים האמללים, כדי להקל באיזו מדה שהוא את יסוריהם"¹¹⁴.

איור 4: תו של עשרה סנט
מקור: עיתון העברי, 7.8.1918, עמ' 2

"יום היהודים" הניב תרומות: "שני מיליון דולר" לפי הצפירה,¹¹⁵ ולפי העברי "נאסף ביום זה כשלושת מליונים דולר".¹¹⁶ כשבוע לאחר "יום היהודים" פרסם העברי מאמר ביקורת נוקב כנגד מתן תרומות ליהודי ארץ ישראל בכלל ולמושבות בפרט:

המשבר הכלכלי מצא את הישוב כשהוא יותר מוכן ומזוין. הכוחות הצבורים הסתדרו ופעולת-הצלה ענקית החלה. אז נוכחנו לדעת מה רב הרווח שהרווחנו במשך שהותנו בארץ במקצוע הבניה והסודר החברתיים, – עד שבאה העזרה מן החוץ. במקום לחזק את הידים העובדות ע"י יצירת האפשרות להגביר ולהרחיב את הפעולה, באה זו ודכאה

את הרוחות והכניסה דימורליזציה בכל פנות הישוב. יסודות ה"חלוקה" גברו שוב וכבשו את האטמוספירה הנפשית של צבורנו. וראו זה פלא. הגולה נחפזת להביא את העזרה הדרושה ליישוב הזעיר רק מפני שידעה את ערכו החיוכי של זה, את עמידתו ברשות עצמו ואת כחות העתיד הצפונות בו, ולכן רצתה לשמור עליו ושמה בו את כל מעיניה. ופעולת העזרה היתה הפוכה לגמרי. היא כרתה מתוך הישוב כל שאיפה לעבודה עצמית ומגפת השנוררות הבזויה תקפה את הכל. ולא על היישוב שדרכו תמיד בקדש הכתוב מדבר, אלא דוקא על נישוב החדש, לא על ירושלים החלוקנית, אלא על יפו והמושבות הפרודוקטיביות – גם הללו לא החזיקו מעמד ומתגוללות עתה במדרון.¹¹⁷

בסוף המאמר הובאה הערת המערכת: "המאמר הזה נתפרסם בהקובץ בין המצרים שיצא בארץ-ישראל בעריכתו של בעל המאמר. הקובץ החרם מטעם הממשלה התורכית, ודינו של העורך יצא להאסר בכלא. הקובץ בין המצרים הוא עתה יקר המציאות. ברשותו של העורך אנו נותנים בזה (בהשמטות קלות של אותם הדברים שנאמרו רק לשעתם ולמקומם) את מאמרו הבא ללמד על הקובץ כלו".¹¹⁸ כאמור לעיל, אחזו שני הוועדים, הציוני והלא-ציוני, בגישות שונות כאשר לחלוקת הכספים בין היישוב היהודי בארץ ישראל ובין הפליטים היהודים באירופה. הוועד הלא-ציוני ביקש לחלק לפי הגודל היחסי של האוכלוסייה היהודית הרלוונטית. נמצא שמדובר בפער עצום ושרוב כובד המשקל יוענק לפליטים באירופה. הציונים נקראו לדגל:

באספת ה"ועד העזרה" שהיתה בנשיאותו של מר ע. וו. לוויין-עפשטיין, דנו על המצב בארץ-ישראל. הוברר כי להצלת הישוב בארץ-ישראל נחוץ סכום של חמשים אלף דול' לחודש. הועד המחלק נותן לארץ-ישראל רק שלשים אלף דול'. והחובה מוטלת על הציונים להכניס את הפער. הוחלט כי כל ההסתדרויות הציוניות העוסקות בעבודת העזרה בעריהן תשתדלנה שאחוז ידוע מן הכספים ינתן להישוב בארץ-ישראל.¹¹⁹

הקרן הקיימת הייתה מתחרה צנועה יחסית על איסוף כספים לטובת יהודי ארץ ישראל:

הועד הפועל הזמני של הציונים האמריקנים נעשה למרכז עברי גדול והוא מפתח עבודה גדולה לסדר ולאתר את העם העברי. הועד הזה קבל עליו לכלכל את המוסדות שלנו בארץ ישראל. במרץ גדול נגש אל עבודתו זו ועד עתה אסף 225,000 דולר בעד הישוב העברי בארץ אבותינו. כדי לתת הלואה לבעלי הנטיעות במושבותינו, נאספו 60,000 דולר. בעד הישוב הישן בערי הארץ, שנתמכו בעת שלום תמיכה גדולה ע"י ה"חלוקה" של ה"כוללים" השונים, נאספו 315,000 דולר. בעד בתי-הספר העברים שבארץ ישראל נאסף הסכום היפה של רבע מליון דולר. ל"שומרים" הגבורים האלה הוגשה מתנה יפה, סך 65,000 דולר. על ידי עבודה חרוצה של הועד הפועל הזמני הזה נאספו בעד הפונד המרכזי הציוני 121,000 דולר. כל קבוצי-הכספים האלה, שדרשו התאזרות הכחות הציונים. הפריעו מעט בעד קבוץ ה"שקלים", ובכל זאת נאספו גם הם במספר שבועים אלף.¹²⁰

ובכל זאת היה מקום גם לזה וגם לזה.

לעניין שקיפות התרומות: העם (מוסקבה) דיווח כי הקונסול האמריקני לשעבר בירושלים מסר דין וחשבון "בדבר חלוקת הכסף שנתרם על-ידי ארה"ב לטובת היישוב היהודי". העיתון עמד על עקרון השקיפות והדגיש כי "אל הדין וחשבון מצורפים כל השוברים של קבלת הכסף ויהודי אמריקה יכולים לראות בעליל לשם מה הוציאו כל פרוטה ופרוטה משלהם".¹²¹

כשנתיים לאחר פרוץ המלחמה דיווח הוועד המחלק המשותף כי העביר ליהודי אירופה וארץ ישראל כ-3.5 מיליון דולר.¹²² לאחר שלוש שנות תמיכה דיווח הוועד "כי העביר עד כה לארץ ישראל סך של 688,838 דולר. מחצית לירושלים וחברון. 25% ליפו והמושבות. שאר היישובים – 25%".¹²³ שלושה חודשים לאחר מכן נמסר כי עד תחילת 1918 הייתה התרומה של יהדות ארצות הברית, באמצעות הוועד המחלק המשותף, ליהודים באירופה ובארץ ישראל כ-8.8 מיליון דולר מהם מיליון דולר לארץ ישראל.¹²⁴ גם עילם נוקב בסכום זה.¹²⁵ הייתה זו תרומת היהודים האמריקנים כציבור. את תרומת המגזר הפרטי, דהיינו תמיכת אנשים בקרוביהם שמחוץ לארצות הברית, קשה לכמת. ואקורד לסיום המלחמה, מבט קדימה וחזון בצדו:

"הוועד המחלק המשותף" הודיע ברבים כי עומד הוא להשמיע על ביליון (מיליארד) דולר לעזרה קונסטרוקטיבית לנגועי-המלחמה. עבודה זו היא חשובה מאד וזקוקה לטיפול מרובה ועוד יותר לאחריות מרובה. עבודה זו אינה "נתינת לחם לרעבים". יוצאת היא מתחומה הצר של צדקה, של פילנטרופיה, ונכנסת לתוך תחום של עבודה לאומית, של צרכים לאומיים. עבודה זו מקפת לא רק את חייהם החומריים של נגועי-המלחמה, לא רק את פרנסת גופם, אלא גם את חייהם הרוחניים, את פרנסת נפשם. עזרה קונסטרוקטיבית משמעה: בנין הקהלות, הקמת בתי המדרש, הספר והישיבות, סדור החיים הצבוריים. ועבודה גדולה ומקיפה כזו אי-אפשר למסור בידי ועד, אף אם טובי העסקנים משתתפים בו. רק קונגרס יהודי, הנבחר מכל המפלגות ומכל השדרות, ראשי ויכול לטפל העבודה לאומית מסוג זה, ואמנם קונגרס יהודי לא היה נוהג קלות-ראש ולא היה מוציא את הדבר לרשות הרבים, טרם נדון לכל פרטיו וטרם עובדה תכנית מפורטת על טיב העבודה לצדדיה ולסעיפיה.¹²⁶

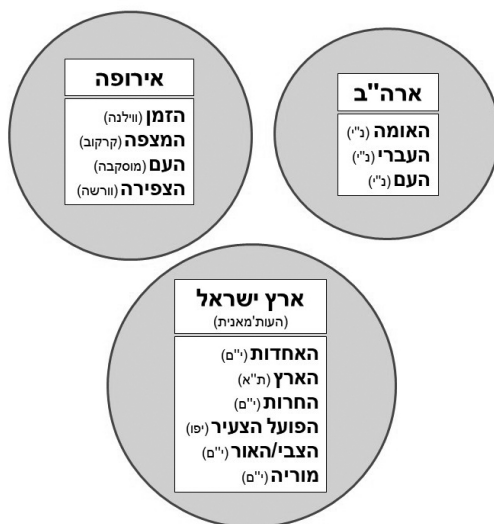
נמצא שההתאגדויות הללו, מטרותיהן ומנגנוני איסוף התרומות, מדלת אל דלת, השלימו זו את זו וייצגו את הציבור היהודי בארצות הברית על קשת גוניה.

ממצאים

מאמר זה, כפי שמעידה כותרתו, דן בסיוע הכספי המסיבי של יהודי ארצות הברית – על מגזריהם השונים והשתייכויותיהם הפוליטיות, הדתיות והחברתיות – ליישוב היהודי בארץ ישראל. הייתה זו שעתם היפה של הוועדים – קטנים כגדולים. לכל בעיה הוקם ועד שנשא בעול הנדרש של מתן עזרה לפליטים ולמתיישבים. הוועדים קמו בדרך כלל

לא לפי הנחיה או הוראה מלמעלה, אלא מן הצורך המעשי לפתרון. היו גם יוצאים מן הכלל, כדוגמת ועד ההגירה של מגורשי יפו-תל-אביב שאת הקמתו כפה המושל התורכי. בתקופת המלחמה הוקמו רק בארץ ישראל התורכית מעל לשבעים ועדים.¹²⁷ האחרון שבהם, ועד הצירים, שהוקם לאחר הצהרת בלפור, פעל בארץ מכיבוש דרום הארץ בידי הבריטים ועד תחילת השלטון המנדטורי. חלק מהוועדים תפקד זמן ממושך וחלקם הוקם לפתרון בעיה מקומית.

במסגרת איסוף החומר אותרו 13 עיתונים רלוונטיים שיצאו לאור בארץ ישראל, באירופה ובארצות הברית (ראו איור 5).¹²⁸ איור 6 מציג את חודשי הכיסוי העיתונאי של העיתונים לעיל. כפי שמשקף באיור, אין עיתון שהופיע ברציפות כל התקופה. הסיבות לסגירת העיתונים בחו"ל היו בעיקר כלכליות. העיתונים ברוסיה ובארץ ישראל היו כפופים לצנזורה ויעידו על כך "הכתמים הלבנים" המופיעים פה ושם בדפי העיתונים. בסוף 1914 ובתחילת 1915 הוליכו הידיעות על המצב הכלכלי הקשה ועל דבר גירוש יהודים נתיני מדינות אויב להפסקת פעילות רוב העיתונים, למעט החרות שנסגר במצוות השלטון התורכי, באפריל 1917. בסך הכול אותרו בעיתונים שנסקרו 76 ידיעות או כתבות שעסקו במישרין במשלוחי כסף וציוד אל היישוב היהודי בארץ ישראל (לתמצית הכתבות – ראו נספח).

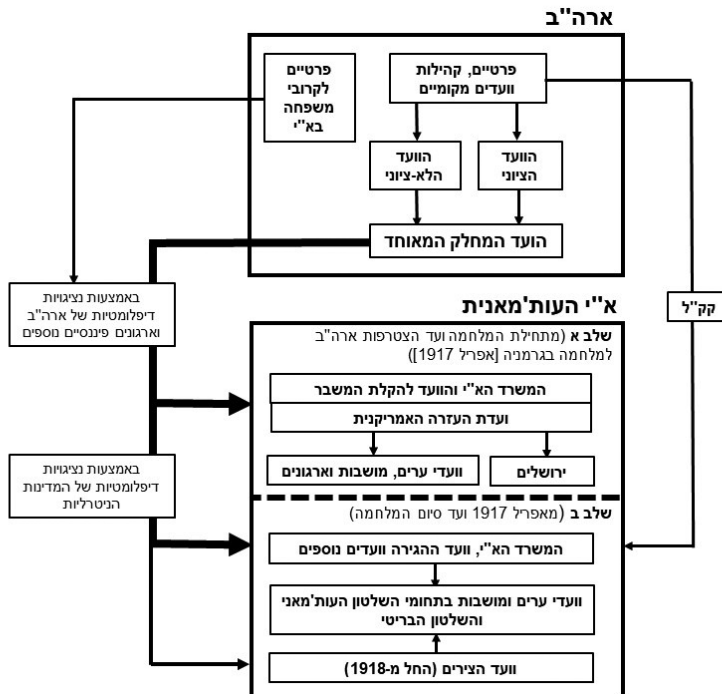
איור 5: התפרוסת הגיאוגרפית של עיתוני התקופה

איור 7 הוא ייצוג של רשת המורכבת ממוקדים ומקווים המחברים בין מוקדים. המוקדים או הצמתים הם ערים וקהילות, והקווים – נתיבי העברת סיוע. האיור מציג את הנתיבים להעברת כספים של הרשתות השונות שקמו בהתארגנות עצמית. רשתות קמו ונפלו

בהשפעת תנאי המלחמה והתחדשו בתצורה שונה. באיור מוצגים, מטבע הדברים ובשל הצורך להימנע מעומס קרטוגרפי, רק הנתיבים המשמעותיים.

ס'ר	העיתון	מס' גיליונות שנסקרו	כיסוי העיתונות בעברית בתקופה הנסקרת (15.11.18 - 1.8.14)				
			1918	1917	1916	1915	1914
1	האומה	17				■	
2	האחדות	11					■
3	הארץ	37	■				
4	הזמן	3					■
5	החרות	637		■	■	■	■
6	מוריה	121					■
7	המצפה	67	■	■			
8	העברי	138	■	■			
9	העם (מסקבה)	125		■			
10	העם (ניו-יורק)	18					■
11	הפועל הצעיר	11				■	■
12	הצבא/האור	101					■
13	הצפירה	596	■	■	■	■	■

איור 6: שנות הכיסוי העיתונאי

איור 7: רשת הנתיבים העיקריים של הסיוע הכספי

להעברת כספים – לתמיכה ותרומות – מיהודי ארצות הברית ליישוב היהודי בארץ ישראל היו שני נתיבים עיקריים: ציבורי ופרטי. הנתיב הציבורי התבסס על התרומות הקהילתיות והתנקז אל הוועד המחלק המשותף. הנתיב הפרטי, של אנשים שתמכו בקרוביהם ובמשפחותיהם מחוץ לארצות הברית, נסמך בדרך כלל על תשתית הנתיב הציבורי. נציגויות דיפלומטיות של ארצות הברית קיבלו סכומי כסף בצירוף הנחיות תשלום לנמענים וכתובותיהם. אם הכתובת הייתה משובשת – התפרסמה רשימת הזכאים בעיתונות המקומית ובה התבקשו הנמענים להגיע אל הנציגות לקבלת התמיכה.

העברת כספים של המגזר הפרטי – קרובי משפחה – הייתה לא מבוטלת. כך לדוגמה לפי העברי דיווח הוועד הזמני של יהודי ארצות הברית על תרומות בסך של 1,136,980 דולר שהועברו ליהודים בארץ ישראל ובאירופה. מסכום זה היו 633,022 דולר העברות של אנשים פרטיים לקרוביהם.¹²⁹

היו נתיבים נוספים, משניים ולעיתים חד-פעמיים. יהודי ארצות הברית תרו אחר כל דרך אפשרית להעברת כספי התרומות לנזקקי ארץ ישראל. כך באמצעות חברת הנפט סטנדרט אויל, הועבר סכום הסיוע הראשוני למורגנטאו בקושטא, שניצל את שהותן של ספינות אמריקניות במזרח הים התיכון ושלח באמצעותן את הכספים ליפו.¹³⁰ הוא המליץ על "הפקדת הכספים במחלקת המדינה והעברת סכומיהם לשגריר בטורקיה בצירוף הוראות לגבי חלוקתם בארץ".¹³¹ כספי הסיוע הועברו באמצעות באי כוח אמריקנים ונמסרו לאחריות נציגים אמריקנים רשמיים, "כדי למנוע מהממשל הטורקי ליטול לידיהם את הפיקוח על הכספים וחלוקתם".¹³² האמה כתב: "כי אם מי מהקוראים ברצונכם לשלוח כסף בא"י לקרוביכם או בעד מוסדות צדקה ידועים, תוכלו להריצם אלינו, ואנחנו נקבל את זה בשמחה בלי שום הוצאות של חשבונכם".¹³³ "הבנק האנגלו-פלשתינה" מודיע אות בטלגרמה כי בעד נתני רוסיה, השוהים בארץ ישראל, אפשר לשלוח ממון לכנק זה על ידי הבנק האזובירוני".¹³⁴

היו קהילות שהעדיפו לפתוח ערוץ משלהן. כך לדוגמה בפילדלפיה ובסינסינטי "הוקמו מגביות נפרדות של החוגים האורתודוכסים בנפרד מהפעילות המשותפת של ועדת הסיוע היהודית אמריקנית. ראשיהן מצאו דרכים לשגר את הכספים שגויסו במישרין לירושלים, בצירוף הוראות מדויקות אודות קביעת הוועדות המקומיות לחלוקת הכסף. [...] ב־1915 הסתכמו כספי סיוע זה בכ־5,500 דולר".¹³⁵ גם בשוויץ העביר ועד היהודים כספים ישירות לבית החולים שערי צדק וליעדים נוספים בירושלים.¹³⁶

עם כניסת ארצות הברית למלחמה נאסרה העברת כספים למדינות אויב. ארצות הברית ניתקה את היחסים עם גרמניה ב־3 בפברואר 1917 והכריזה מלחמה על גרמניה ואוסטריה ב־6 באפריל 1917. היא לא הכריזה מלחמה על תורכיה אך היחסים ביניהן נותקו. כתוצאה מכך נחסמו המסלולים הישירים מארצות הברית לנציגויותיה הדיפלומטיות בתורכיה, ולפיכך הועתקו הנתיבים אל הנציגויות הדיפלומטיות של מדינות ניטרליות – שוודיה, הולנד, דנמרק – ומשם אל הוועדים הרלוונטיים.

בהצפירה נכתב: "במשך 3 שנות קיומו חילק הוועד המחלק המאוחד סך של 8,821,000 דולר [פולין וליטא – 3 מ', רוסיה – 2.6 מ', גליציה – 1.6 מ', ארץ-ישראל – 1 מ' והשאר בארצות שונות]"¹³⁷. מנתון זה עולה כי היישוב היהודי בארץ ישראל קיבל סיוע כספי גדול פי כמה ממשקלו היחסי בקרב יהודי העולם. יש לזכור כי הוועד הציוני הזמני ביקש להגדיל את הנתח שהופרש לארץ ישראל בעוד לנגד עיני הוועד היהודי-אמריקני הלא-ציוני עמד היחס המספרי בין יהדות אירופה ליישוב בארץ. נראה שהציונים גברו. פרוץ המלחמה באוגוסט 1914, הצטרפות תורכיה למלחמה בנובמבר 1914, גירוש יהודי יפו ותל אביב וכניסת ארצות הברית למלחמה באפריל 1917 היו עיתות משבר, תקופות של אי-יציבות, ובתגובה להן הוקמו ועדים לפתרון הבעיות הכלכליות: הוועד להקלת המשבר של היישוב היהודי, הוועד המחלק המשותף של הארגונים הציוניים ולא-ציוניים בארצות הברית, ועד המכולת לחלוקת מטענה של האונייה "וולקן", ועד מגורשי יפו-תל אביב, וכדומה. כפועל יוצא של תקופות של אי-יציבות התייצבה מערכת ההתרמה וההעברה במבנים מרחביים חדשים.

לסיכום, לאור הממצאים שאותרו בעיתונות שנדפסה בשפה העברית בתקופת המלחמה והוצגו לעיל, רשתות גיוס התרומות בקרב יהודי ארצות הברית ומסלולי העברת סיוע כלכלי – כסף, מזון וציוד רפואי – ליישוב היהודי בארץ ישראל, פעלו כמערכות בארגון עצמי, מרובות סוכנים, שעשו שימוש באסטרטגיות שונות.

נספח: תמציות של כתבות על משלוחי כסף וציוד ליישוב היהודי בארץ ישראל

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
1	10.9.1914	החרות	3	מארצות הברית: העברה נוספת של 50,000 דולר נוסף על סיוע החירום בסך 50,000 דולר. הסכום הראשון הוא נדבה לנצרכים והשני "להחזיק בידי המרחב בא"י שלא יפול"
2	27.9.1914	החרות	3	"היום באה לחוף עירנו אנית שריון אמריקנית עם חתנו של ה' מורגנתוי שהביא אתו את עזרת אמריקה בשביל הישוב" (סיוע החירום הראשוני בסך 50,000 דולר)

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
3	1.11.1914	האחדות	18	"והנה מכסף העזרה שבאה מאמריקה חלקו ליפו סכום של מעט יותר משלושים אלף פרנק ובתנאים כאלו ש-20% ממנו יוצא להכנת צרכי אוכל ו-40% לבע"מ [בעלי מלאכה] ולפועלים ובתנאי שהכסף יושב כעבור ששה חדשים אחרי גמר המשבר. נשאר לעזרה המחלטת רק כשנים עשר אלף פרנק. את הסכום הזה החליטו לחלק, במשך שלשה חדשים, 4,000 פר' לחדש. נמצא חסר לנו יותר משלושת אלפים פר' לכל חדש"
4	8.1.1914	מוריה	2	תושבי רחובות תרמו 50 פרנק לטובת בית החולים הכללי בירושלים ו-35.8 פרנק לבתי הלחם והתה בירושלים
5	19.11.1914	הצפירה	2	"עסקני הציבור בחרבין [סין] קבצו 1,000 רובל עבור נגועי המלחמה היהודיים בא"י"
6	20.11.1914	האחדות	43-45	מושבות יהודה קיבלו מסיוע החירום סך של 30,000 פרנק שהיה, כאמור, 12 אחוז מכלל הסיוע. החלוקה בין המושבות הייתה דיפרנציאלית בהתאם לגודל האוכלוסייה בכל יישוב לפי מפתח של פרנק לנפש.
7	11.12.1914	הפועה"צ	16	הוועד להקלת המשבר מסר כספים שנתרמו מארצות הברית והתקבלו עד אמצע נובמבר, כדלקמן: 1,964 פרנק לוועד המאוחד של בעלי מלאכה ופועלים; 2,594.91 פרנק לוועד המחלק של האשכנזים; 1,669.72 פרנק לוועד המחלק של הספרדים; 1,208.24 פרנק לוועד המחלק של התימנים; 1,682.6 פרנק לבית התה; 140.9 פרנק לבית המלאכה; 493.39 פרנק תמיכה ליחידים; 2,000 פרנק לבית חולים; 600 פרנק למלוה; 420 פרנק לוועד החנויות; 267 פרנק לעבודות צבוריות; 597 פרנק לוועד הלחם
8	21.12.1914	מוריה	2	ועד העזרה המרכזי של יהודי ארצות הברית שלח 20,000 ד' לא"י

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
9	18.2.1915	הצפירה	3	"ביום 22 דצמבר [1914] שלח הוועד הציוני בניו-יורק לפלשתינה, בפעם השלישית עוד 26,144 ד' שצריכים להתחלק באופן זה: לטובת המוסדות הציוניים עשרת אלפים ד', לטובת התושבים חמשת אלפים, לחברת 'כרמל' חמשת אלפים, מפילדלפיה לטובת היהודים בירושלים שלשת אלפים, והשאר לאנשים פרטיים ולמוסדות אי-ציוניים"
10	26.2.1915	החרות	2	מארצות הברית הגיעו לארץ ישראל שני משלוחי כסף: (1) יפו – 9,800 פרנק ו-8,400 פרנק עבור המושבות; (2) יפו ומושבות יהודה – 18,200 פרנק ו-8,900 פרנק עבור הגליל
11	25.3.1915	הצפירה	2	"הוועד הציוני הזמני שבניו יורק אסף עד יום ה' לפברואר כמאה ושבעים אלף דולר. חלק מן הסכום כבר נשלח לאלכסנדריה וליפו לרשותם של הוועדים המקומים"
12	2.5.1915	החרות	2	אוניית המכלות האמריקנית "וולקן" יצאה לדרכה. הספינה נושאת 900 טון מצרכי מזון. רב החובל קיבל לידי 25,000 דולר אותם התבקש להעביר לקונסול האמריקני בירושלים
13	1.6.1915	החרות	2	הרב יצחק משה זילברמן, אב"ד בעיר טולדו שבאמריקה מודיע במכתב פרטי: "אנחנו הרבנים אשר באמריקה עסוקים כעת להטיל 'מכס' על כל איש אשר בעם ישראל יכונה לטובת הנפשות העטופות ברעב באירופה בכלל ובארצנו הק' בפרט. הסכס הוא לתת שלושה אחוזים עזר תמידי מהוצאות הבית אשר כל אחד יוציא לשבוע עד ירחם ה' את עמו ויאמר לצרותינו די"
14	6.7.1915	החרות	2	בגיליון זה התפרסמה תמצית דו"ח של קרן הסיוע האמריקנית, עד 31.5, ובו פירוט החלוקה, בצפת, של 30,260.88 פרנק שנמסרו לוועד המקומי ע"י ד"ר ארתור רופין. בקרב הנתמכים היו גם מוסלמים והכפרים מירון ופקיעין

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
15	23.7.1915	הפועה"צ	7	לקופת העזרה האמריקנית בארץ ישראל נכנסו לאחרונה 0.5 מיליון פרנק. מזה הוצאו, בערך, 60 אחוז לצדקה ותמיכה ו-40% להלוואות ולעבודה
16				מארצות הברית הגיעו 800,000 פרנק לקרובים ומכרים בארץ
17	20.8.1915	האומה	14	ה"אחווה" הלונדונית השיגה רישיון חד-פעמי מאת ממשלת בריטניה ושלחה 125,000 דולר לארץ ישראל [למושבה כרכור]
18	24.8.1915	הפועה"צ	25	"במשך החדש וחצי מיום ט"ז תמוז עד ר"ח אלול [תרע"ה] נכנס לקפת הועד סך 7,500 פר' בערך. מקורות ההכנסה הם: ע"י 'העזרה האמריקנית' 6,210 פר' בערך; מ'הולקן' – 900 פר'; נדבות מתושבי ת"א – 225 פר' בערך; נדבות מתושבי השכונות האחרות ביפו – 50 פר'. הסכומים האלו נתחלקו ע"י הועד להקלת המשבר באופן כדלקמן: א) לוועד המחלק לאשכנזים 3,500 פר' (ב) לוועד המחלק של הספרדים 1,500 פר' (ג) לוועד המחלק של התימנים – 1,100 פר'. ד) לתמיכות פרטיות הוצאו כ-650 פר' בערך (ה) לקפת חיל-המלואים – 150 פר' (ו) עזרה לשלש מאות נפש בערך פ"ת ומירושלים שבאו לנסוע באניה האמריקנית ונעצרו בבית פינגולד במשך 20 יום – 1,000 פר'. ז) כ-300 פר' הוצאות הועד. בס"ה הוציאו 7,800 פר' ונמצא דפיציט בקפת הועד, במשך הזמן הזה, 300 פר'".
19	10.10.1915	החרות	1	"בשבט תרע"ה הועברו מארצות הברית לא"י 7,300 ליש"ט, בטבת 2,700 ליש"ט ובאלול 2,200 ליש"ט. הכספים הועברו אל דר' רופין וממנו לוועדים המקומים"
20	15.10.1915	האמה	15	"לואיס בראנדיס, יו"ר הועד הזמני לעיניני ציונות, מדווח כי במשך השנה הראשונה למלחמה עלה בידי הועד לשלוח 230,000 דולר לקופת העזרה ובעד המוסדות ובתי הספר הציונים ולעוד מוסדות צדקה"
21	11.11.1915	החרות	2	"בתחילת שבוע זה הגיעה לחוף יפו האניה האמריקנית "דמואנס" [דה-מוין] והביאה כספים לאנשים פרטיים"

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
22	3.1.1916	החרות	2	מארצות הברית נשלחו לא"י 100,000 פרנק: 50,000 פרנק עבור ירושלים ו-50,000 פרנק עבור יפו, מושבות יהודה, צפת, טבריה ומושבות הגליל
23	18.2.1916	העברי	16	"שר הצי דניאלס אישר לאניה "סטרלינג" להוביל מצות ליהודים שנמלטו מא"י והמתגוררים כעת באלכסנדריה. האניה הפליגה מנמל נורפלוק ועליה "סמי רפואה" בסכום של 15,000 דולר"
24	6.4.1916	הצפירה	3	הועד האמריקני שלח תמיכה למספר ארגונים יהודיים בפולין. כולל ל-13 משפחות מפליטי א"י השוהים בורשה
25	17.4.1916	הצפירה	2	"ברין וחשבון שקרא הד"ר פאול נתן על פעולת חברת ה"עזרה" [ברלין] בעת המלחמה הננו מוצאים עוד את הפרטים האלה: לטובת ארץ ישראל הוציאה ה"עזרה" 140,000 מרק"
26	2.5.1916	החרות	2	"מניו-יורק נשלחו ב-19.2, באניה "סטרלינג" מצות לחג הפסח עבור היהודים עניי א"י"
27	6.6.1916	הצפירה	2	"הועד הזמני של ציוני אמריקה קבל מאת ועד העזרה העברי באפריקה הדרומית 330 לירות שטרלינג לטובת היהודים מארץ ישראל"
28	22.6.1916	החרות	1	"ועד הסיוע האמריקני היהודי הודיע, ב-16.3, כי אסף הועד עוד 84,627 דולר בעד קרן ה'וולקן'"
29	7.7.1916	העברי	14-15	בתחילת יולי התקיימו בפילדלפיה מס' ועידות: ה-19 של "הפדרציה הציונית", "ועד זמני", "הרסה" ו"יהודה הצעיר". "הועד הזמני" של יהודי ארצות הברית דיווח על תרומות בסך של 1,136,980 ד' שהועברו ליהודים בא"י ובאירופה. מזה 633,022 העברות של אנשים פרטיים לקרוביהם
30	14.7.1916	העברי	16	בועידת "המזרחי" שהתקיימה בסוף חודש מאי נאספו 304.12 ד' עבור קופת העזרה לנגועי המלחמה באירופה ו-45.75 לטובת נגועי המלחמה בא"י
31	28.7.1916	העברי	16	המשך הודעות על תרומות מועידת "מזרחי": 23.85 ד' לאירופה ו-30 ד' לא"י
32	28.7.1916	העברי	16	המשך הודעות על תרומות מועידת "מזרחי": 422.7 ד' לאירופה ו-61 ד' לא"י
33	3.9.1916	הצפירה	3	עד 10.6.16 נאספו בארצות הברית 1.4 מ' לטובת א"י

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
34	15.9.1916	העברי	16	"אחרי משא-ומתן ארוך התיירו ממלכות הברית להכניס סמי-רפואה לארץ-ישראל, בתנאי כי הממשלה התורכית לא תשתמש בהם לצרכי המלחמה. האניה האמריקנית 'דס מוינס' תביא את הסמים לארץ-ישראל. בחזירתה תקח אתה את משפחותיהם של הנתינים האמריקנים הרוצים לעזוב את הארץ"
35	24.9.1916	הצפירה	2	"הועד הפועל הזמני של הציונים האמריקנים מדווח על תרומות: בעד הישוב העברי בארץ אבותינו – 225,000 דולר; הלואה לבעלי הנטיעות במושבותינו – 60,000 ד'; בעד ביישוב הישן בערי ארצנו – 315,000 ד'; בעד בתי-הספר העבריים שבא"י – רבע מיליון דולר; ל'שומרים' הגבורים האלה הוגשה מתנה יפה, סך 65,000 דולר"
36	11.10.1916	החרות	2	"הועד המחלק המאוחד של יהודי ארצות הברית שלח כדלקמן: תמיכה חודשית של 30 אלף דולר לא"י; 10,000 ד' עבור בתי-התבשיל של נתן שטרויס; 1,000 תמיכה חודשית לבתי התבשיל בירושלים; 15,000 ד' למוסד הבריאות בירושלים; 20 אלף פרנק לצורך כלכלה והלבשה של תלמידי בתי הספר בא"י"
37	15.10.1916	הצפירה	2	"לפי דו"ח הועד המחלק המאוחד של יהודי ארצות הברית הועברו, בין 20 בינו 1915 ועד 15 אוג' 1916, 4,891,013 דולר לאירופה ולא"י: ליהודי ארץ ישראל (בזה נכלל גם הוצאות האניה "ואולקאן") – 403,778 דולר"
38	16.10.1916	הצפירה	2	ועד יהודי שוויץ העביר 10,000 פרנק למנהל בי"ח שערי צדק ולאנשים נוספים בירושלים
39	24.10.1916	החרות	3	"בכנס שנערך במזרח לונדון, ע"י האגודה היהודית הלאומית, נשא דברים בוריס גולדברג מוילנה, חבר ועד הפועל היהודי הלאומי. בין יתר דבריו סיפר כי הועד הפועל הזמני לעינינים לאומיים כלליים גייס לשם הלואה ו-215 אלף לטובת תמיכה ביישוב הישן של בעלי החלוקה; בנוסף, נתרמו 250,000 דולר לטובת בתי הספר העבריים בא"י"

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
40	13.11.1916	הצפירה	2	תרופות בשווי 10,000 קרונות נשלחו מוינה לא"י ברכבת
41	19.11.1916	החרות	4	הוועד השוויצרי לענייני א"י תרם בשלושת החודשים האחרונים 18,000 פרנק, בעיקר לטובת עניי ירושלים
42	15.12.1916	העם (מוסקבה)	22	סיוע סניטרי מארצות הברית לא"י: 10 רופאים, 5 אחיות וציוד רפואי שתרמו נשות "הדסה" הציוניות. "הקבוצה תעבור אצל היהודים ואצל הערבים"
43	8.12.1916	העברי	16	"ה'צלב האדום' האמריקני קבל רשיון מאת הממשלה התורכית להכניס מכלת ומזון לסוריה וארץ-ישראל. אנית הפחמים האמריקנית 'צור' תוביל אתה עשרים אלף טון של מזון, העולה למחיר של שתי מאות אלף דולר. את המזון יחלק הקונסול האמריקני בכירות"
44	27.12.1916	החרות	3	"מזכיר הוועד היהודי המאוחד שבניו יורק] מסר כי ב-28.2 נשלח ציוד רפואי בשווי 18,000 ד' באניה אמריקנית. האניה הגיעה לנמל אלכסנדריה ונדרש אישור המפקד הימי הצרפתי להעביר את הציוד לא"י"
45	22.3.1917	הצפירה	13	משלוח תרופות לארץ ישראל משוויץ
46	12.4.1917	הצפירה	13	"עוד טרם הגעת הידיעות על הגירוש השני, של יהודי יפו ות"א מבתיהם, שהפכו לפליטים בארצם, החליט ועד-העזרה האמריקני, ב-9.2.17, לשלוח ליהודי אירופה וא"י מיליון דולר. מתוכם 70,000 לא"י ו-6,000 עבור פליטי א"י באלכסנדריה"
47	17.5.1917	הצפירה	16	"המחלקה למשלוח כספי העזרה ליד הוועה"פ (הוועד הפועל) הזמני של הציונים בניו יורק מודיעה, כי משלוח-הכספים לפלשתינה ולגלילות הנכבשים מתנהל כמקדם, בלי מניעות. בפברואר נשלחו לפלשתינה ולגלילות הנכבשים באירופה יותר מאלף דולר בכל יום ויום. בס"ה נשלחו בח. פברואר 33,132 דולר, בהם 18,653 דולר לפלשתינה. בס"ה, מן סוף אוקטובר עד סוף דצמבר 1916 שלחה המחלקה הזאת 867,350 דולר, ובהם 62 אחוזים למאה לפלשתינה"

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
48	7.6.1917	הצפירה	9	הילדים היהודים באמריקה שלחו לטובת הילדים העברים בא"י 13,000 מרק
49				העדה העברית בשטוקהולם, באמצעות הרב הראשי, שלחה 12,000 מרק לא"י
50				הציונים הרוסים שלחו לא"י 70,000 מרק
51	9.8.1917	הצפירה	18	משלוח כספים מדרום אפריקה לפלשתינה
52	23.8.1917	הצפירה	15	הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית דיווח על תרומות עבור יהודי א"י "נגועי האוקאציה" (גולי הגירוש מיפו ות"א): מרוסיה – 300,000 רובל, מאנגליה והקולוניות – 20,000 ליש"ט, מאשכנז – 175,000 מרק, מארצות הברית – 20,000 דולר, מדנמרק – 23,000 כתר, משוודיה – 20,000 מרק, מהולנד – 10,000 פלורין, משוויץ 9,000 פרנק ומאיטליה – 2,000 לירה
53	14.9.1917	המצפה	7	ממשלת אמריקה נתנה רשות / התירה ליהודים לשלוח כסף תמיכה ליהודים העניים שבארצות האויב ובפלשתינה. כבר נשלחו כה' אלף / כ" 5,000 דולר דרך הולנד
54	4.10.1917	הצפירה	13	תוספת לא"י של 50,000 דולר בשל המצב הקשה, 4,000 דולר עבור בתי תמחוי עממיים בירושלים ואלף דולר עבור לשכת הבריאות בירושלים
55	11.10.1917	הצפירה	10	הועד המאוחד בניו יורק העביר עד כה לא"י 688,838 דולר. מחצית לירושלים וחברון. 25% ליפו והמושבות. לשאר היישובים – 25%
56	18.10.1917	הצפירה	16	תרומה מקנדה דרך ההסתדרות הציונית
57	25.10.1917	הצפירה	9	משלוח 18,056 מרק מילדי יהודי ארצות הברית לא"י
58	26.10.1917	המצפה	6	באודסה קבצו היהודים 300,000 רובל בעד / למען נגועי / נפגעי המלחמה בא"י. "זאת הרווחנו מן המרידה, כי בימי הצאר אסור היה לקבץ כסף לא"י"
59	2.11.1917	המצפה	6	"ילדים יהודיים באמריקה סדרו קבוץ כסף לעזרת ילדי היהודים בא"י. כבר שלחו סכום ראשון של 19,058 מרק"

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
60	4.11.1917	העם (מוסקבה)	2	הקונסול האמריקני לשעבר בירושלים מסר דו"ח על חלוקת הכסף שתרמה ארצות הברית לטובת היישוב היהודי בא"י. הדו"ח מעודכן לדצמבר 1916. בדו"ח נמסר כי 50% מכספי התרומות חולקו בירושלים, חברון ומוצא; 5% בטבריה; 13% בצפת, עין-זיתים וחיפה; 25% ביפו, מושבות יהודה, חדרה וזכרון-יעקב משלוח של 3,000 ליש"ט לא"י דרך לונדון
61	15.11.1917	הצפירה	2	
62	29.11.1917	הצפירה	14	"לפי דרישה טלגרפית של הציר האמריקני בקופנהאגן שלח ועד העזרה בניו יורק אל הציר האמריקני בהולנדיה להמציא באורח טלגרפי לא"י 50,000 דולר"
63				"מקפטאון ויוהנסבורג נשלחו 4,700 ליש"ט לטובת הנמלטים מיפו"
64	21.12.1917	העברי	16	"בישיבת הועד המחלק המאוחד החלט לשלוח 600,000 דולר. לנגועי המלחמה. מחצית הסכום ישלח לא"י באופן זה: מאה אלף דול. לעזרה כללית, באין הבדל דת ולאום; מאת אלף דולר. למוסדות הצבורים ומאת אלף דולר. לרופאים וצרכי רפואה. מן הסכום הזה הנקצב לא"י נשלחו עוד באותו יום 185,000 להקונסול האמריקני באלכסנדריה, שהכסף יתחלק תחת השגחתו"
65	3.1.1918	הצפירה	10	במשך 3 שנות קיומו חילק הוועד המאוחד של יהודי ארצות הברית סך של 8,821,000 דולר כדלקמן: פולין וליטא – 3 מ', רוסיה – 2.6 מ', גליציה – 1.6 מ', א"י – 1 מ', והשאר בארצות שונות
66	4.3.1918	העם (מו')	4	החברה לתמיכת היהודים שניזוקו מן המלחמה מודיעה שיש לה סכום של מיליון דולר. מתוך סכום זה נועדו / יועדו 500,000 ד' לפולין, ליטא, לובלין והגלילות הרוסיים שנכבשו ע"י גרמניה. 200,000 ד' מיועדים לצרכי הכלכלה והרפואות של היישוב היהודי בא"י תחת הכיבוש הבריטי ו-25,000 ד' הוקצו לטובת יהודי סוריה וא"י בתחום השלטון התורכי

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
67	11.4.1918	הצפירה	10	תרומות עבור יהודי א"י שנמסרו לדנמרק: מרוסיה – 300,000 רובל, מלונדון – 20,000 ליש"ט, מאשכנז – 175,000 מרק, מארצות הברית – 20,000 דולר, מדנמרק – 23,000 כתר, משבדיה – 20,000 מרק, מהולנד – 10,000 פלורין, משוויץ 9,000 פרנק ומאיטליה – 2,000 לירות
68	11.4.1918	המצפה	5	בהתכנסות של תלמידי רפואה יהודים באוניברסיטת וינה תרמו הרופאים והתלמידים סך של 3,300 כתרם בשביל / למען פליטי א"י.
69	25.4.1918	המצפה	5	"שמועות מחרידות באות מארץ תקותנו, כי גולי יפו וירושלם, המתגוררים בדמשק, בצפת ובטבריה גועים ברעב. הועד לקבוץ כסף בשבילם אשר בדניה פרסם חשבונו ולפיהו קבל מרוסיה שלש מאות אלף רובל, מאנגליה עשרים אלף ל"ש, מאשכנז 175,000 מארק, מאמריקה עשרים אלף דולר, מדניה כ"ג אלף כתר, משבדיה עשרים אלף מארק ומהולנד עשרת אלפים זהובים"
70	7.6.1918	המצפה	5	"באמריקה כבר קבצו היהודים מליון דולר לבנין א"י"
71	28.6.1918	המצפה	5	"חברת 'אליאס' מוינה מסרה בדו"ח השנתי כי הוציאה 11,399,000 כתר לעזרת הפליטים והשורדים בגליציה ובפולין וזאת בטרם נכנסה ארה"ב לתמונת העזרה ליהודי פולין. החברה גם משתתפת בעזרה לפליטים יהודים בפלשתינה"
72	12.7.1918	המצפה	6	"היהודים בסינא [סין] ובהודו משתתפים בנדבות לבנין ארץ ישראל. היהודים בשנחאי התנדבו לבנות מאה בתים במושבות"
73	19.7.1918	המצפה	6	"סוחרי היין בהונגריה החליטו להקדיש חצי הלר מכל ליטר יין שהם מוכרים לטובת עניי א"י"
74	26.7.1918	המצפה	4	"באחת הוועידות באמריקה הוחלט להטיל מס הכנסה על כל ציוני עד שיקובצו 270 מיליוני דולר לטובת המדינה היהודית"
75	13.9.1918	הארץ	6	"משלוח בן 400 טון של ציוד רפואי שנקבצו ע"י חברות 'הדסה' במטרה לחלקם בין יושבי א"י"

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הכתבה
76	11.10.1918	הארץ	7	"הועידה הציונית שהתקיימה בפייטסבורג באמריקה [27.3-26.3] דיווחה על 1,085,000 דולר שהצטברו ב"קרן הגאולה" למטרות ציונות ומתוך זה 500,000 ישירות לא"י"

הערות

- 1 דברים טו, ז-ח.
- 2 להרחבה ראו: יובל פורטוגלי, **יחסים מוכלים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996, עמ' 62-67.
- 3 קטעי העיתונות המצוטטים במאמר זה נדלו מהאתר **עיתונות יהודית היסטורית** (הספרייה הלאומית ואוניברסיטת ת"א): www.nli.org.il/en/discover/newspapers/jpress. שתי הערות: (א) תאריכים בעיתונים שבתחומי רוסיה הצארית ניתנו לפי לוח השנה "הישן" (היוליאני). רק לאחר מהפכת אוקטובר אימצה ברית המועצות את לוח השנה הגרגוריאני. (ב) מספר עמודי העיתון, המובא במאמר זה, לפי המוצג באתר (לעיתים קדמו שני עמודי שער כללי למניין עמודי הגיליון).
- 4 גדעון ביגר, **ארץ רבת גבולות**, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, 2001, עמ' 15-17.
- 5 עזריאל שמלץ, "התמעטות אוכלוסיית ארץ-ישראל במלחמת-העולם הראשונה", בתוך: מרדכי אליאב (עורך), **במצור ובמצוק: ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשנ"א, עמ' 17-47, הציטוט מעמ' 17 (להלן: שמלץ, "התמעטות") (להלן: אליאב ועורך, **במצור ובמצוק**) שם, עמ' 18.
- 6 תום שגב, **ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט**, תל אביב: כתר, 1999, עמ' 45 (להלן: שגב, **ימי הכלניות**).
- 8 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 26.9.2019, מדור לדמוגרפיה ולסטטיסטיקה של היהודים, לוח 2.11. אוחרזר במאי 2022 מן האתר: https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2021/2_shnatonpopulation/st02_11.pdf
- 9 "מספר היהודים בתבל", **הצפירה**, 18.2.1915, עמ' 3.
- 10 "עיתון אמריקאי על ארץ ישראל", **העם** (מוסקבה), 21.10.1917, עמ' 2.
- 11 שמלץ, "התמעטות", עמ' 30-31.
- 12 אלכס ביין, "ארץ-ישראל", בתוך: **האנציקלופדיה העברית**, כרך ו, ירושלים: חברה להוצאת אנציקלופדיות, תשי"ז, עמ' 514 (להלן: ביין, "ארץ-ישראל").
- 13 "מספר היהודים בארץ-ישראל", **העברי**, 30.1.1918, עמ' 16.
- 14 שמלץ, "התמעטות", עמ' 32.
- 15 המשרד הארצישראלי – הזרוע ההתיישבותית של ההסתדרות הציונית בארץ ישראל. בראשו עמד עד 1916 ד"ר ארתור רופין שהיה נתין גרמני. לאחר שהוגלה לקושטא / לקונסטנטינופול התמנה במקומו ד"ר יעקב טהון.
- 16 ביין, "ארץ-ישראל", עמ' 517; שמלץ, "התמעטות", עמ' 34; לפי פוחצ'בסקי עמד מספר היהודים בארץ ישראל בסוף 1918 על כ-50,000. ראו יחיאל מיכל שלמה זלמן פוחצ'בסקי, **מהתם להכא: סיפור חיים של עובד אחד**, טלי אבישי ואסנת ארבל (עורכות), ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשע"ג, עמ' 290 (להלן: פוחצ'בסקי, **מהתם להכא**).
- 17 "מכתבים מארץ ישראל", **העברי**, 28.8.1918, עמ' 13.
- 18 שמואל דותן, **המאבק על ארץ ישראל**, תל אביב: משרד הבטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 19.

- 19 שם, עמ' 22.
- 20 נתן אפרתי, ממשבר לתקווה: היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשנ"א. עמ' 17 (להלן: אפרתי, ממשבר לתקווה).
- 21 מרדכי אליאב, "פועלם של נציגי גרמניה ואוסטריה למען היישוב היהודי בארץ ישראל", בתוך: הנ"ל (עורך), במצור ובמצוק, עמ' 157-167, הציטוט מעמ' 157.
- 22 נתן אפרתי, אידיאולוגיה ומציאות: יהודי ארצות הברית והיישוב בשלהי התקופה העות'מאנית, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, תש"פ, עמ' 20 (להלן: אפרתי, אידיאולוגיה).
- 23 "חרוניקא", האחדות, 23.10.1914, עמ' 20.
- 24 שם, 4.9.1914, עמ' 5.
- 25 "המצב בארץ ישראל", הצפירה, 4.4.1915, עמ' 3.
- 26 "על הפקעת השער", החרות, 6.8.1914, עמ' 1.
- 27 פוחצ'בסקי, מהתם להכא, עמ' 276.
- 28 שגב, ימי הכלניות, עמ' 26.
- 29 קפיטולציות – זכויות יתר שהעניקה תורכיה לאזרחים ותושבים בעלי נתינות זרה. ראו: "קפיטולציה" לבני חו"ל שבטורקיה", הצפירה, 13.9.1914, עמ' 1.
- 30 בניגוד לבריטניה ולצרפת לא הגנה רוסיה על אזרחיה היהודים ששהו בארץ ישראל. הם הפכו ל"בני הפקר" והתורכים גירשו אותם ליעד הקרוב ביותר – מצרים. מיעוט של יהודים השתייך למדינות המרכז, גרמניה ואוסטריה. ראו: יוסף מרקוביץקי, "בכף הקלע של הנאמנויות – גיוס בני היישוב היהודי בארץ ישראל לצבא התורכי (1908-1918)", בתוך: מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשנ"א, עמ' 97-110 (להלן: מרקוביץקי, "בכף הקלע").
- 31 "עזרה מסחרית של אמריקה", הצפירה, 7.2.1915, עמ' 2.
- 32 "מענינא דיומא", האחדות, 30.12.1914, עמ' 12, ההדגשה במקור.
- 33 "עזרה מסחרית של אמריקה", הצפירה, 7.2.1915, עמ' 2.
- 34 'י בן נ"ב, "מכתב מאלכסנדריה של מצרים", שם, 2.5.1915, עמ' 2.
- 35 "גולי פלשתינה באלכסנדריה", שם, 2.5.1915, עמ' 3.
- 36 בן-ציון מאיר חי עוזיאל, "מכתב גלוי", הארץ, 11.4.1918, עמ' 5-6.
- 37 בירושלים הוקם "ועד ההתעתמנות" שראשיו היו יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון. בשל פעילותם הפוליטית והגלגול השניים, אף שנעשו אזרחים עות'מאנים, לקוטשא.
- 38 "צרך השעה", הפועל הצעיר, 1.1.1915, עמ' 3. ההדגשה במקור.
- 39 זרבבל, "בין המצרים", העברי, 4.2.1916, עמ' 11. ההדגשה במקור.
- 40 יוחנן, "שנה של משבר", הפועל הצעיר, 23.7.1915, עמ' 3.
- 41 מרקוביץקי, "בכף הקלע", עמ' 101; מרדכי אליאב, ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט, 1777-1917, ירושלים: כתר, תשל"ח (להלן: אליאב, ארץ ישראל ויישובה), עמ' 438.
- 42 "עניני היהודים", הזמן, 14.1.1915, עמ' 3.
- 43 פוחצ'בסקי, מהתם להכא, עמ' 281.
- 44 להרחבה ראו: משה הרפז, "האומנם תרמו ידיעות כזב על גירוש יהודי יפו ותל אביב להאצת ההחלטה על הצהרת בלפור?", קשר, 56 (2021), עמ' 116-142, ושם מקורות נוספים.
- 45 "המצב בפלשתינה", הצפירה, 31.5.1917, עמ' 12.
- 46 "המצב בארץ-ישראל", שם, 21.6.1917, עמ' 11.
- 47 העם (מוסקבה), 20.12.1917, עמ' 32.
- 48 דן גלעדי ומרדכי נאור, "היישוב במלחמת העולם הראשונה", בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: התקופה העות'מאנית, חלק שני, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ג, עמ' 475-479, הציטוט מעמ' 469.
- 49 העוג'ה המערבית – הירקון. העוג'ה המזרחית – עוג'ה א-חתתא שמצפון ליריחו.

- 50 "בארץ ישראל", העברי, 5.6.1918, עמ' 13.
- 51 "המצב בארץ ישראל", העם (מוסקבה), 12.3.1918, עמ' 3.
- 52 "העוני והמחסור בגליל", שם, 22.5.1918, עמ' 4.
- 53 פוחצ'בסקי, מהתם להכא, עמ' 288.
- 54 "כבוש הארץ", העברי, 2.10.1918, עמ' 3.
- 55 אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 51.
- 56 "להטבת המצב הכלכלי בארץ-ישראל", החרות, 14.8.1914, עמ' 1. ההדגשה במקור.
- 57 "עת לעבוד", האור, 5.11.1914, עמ' 1.
- 58 אפרתי, אידיאולוגיה, עמ' 321.
- 59 שם, שם.
- 60 אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 19.
- 61 שם, עמ' 91. ההדגשות שלי.
- 62 שם, עמ' 52.
- 63 שם, עמ' 118.
- 64 א"מ היימן, "יפר", החרות, 27.9.1914, עמ' 3.
- 65 "יפר", שם, 28.9.1914, עמ' 2.
- 66 "עזרת אמריקה לארץ ישראל", מוריה, 11.9.1914, עמ' 2.
- 67 אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 187.
- 68 שם, שם.
- 69 יגאל עילם, "כרוניקה של העם היהודי בעת החדשה: ארץ ישראל בשנים 1914-1922", מכללת ספיר <http://elam.sapir.ac.il/category/1922-1914> (אוחזר בתאריך 3.2.2019) (להלן: עילם, "כרוניקה").
- 70 שם.
- 71 "כרוניקא", האחדות, 1.11.1914, עמ' 18.
- 72 "כרוניקא", שם, 20.11.1914, עמ' 24.
- 73 "השבוע", הפועל הצעיר, 30.10.1914, עמ' 16.
- 74 ש"ס, "בגליל התחתון", החרות, 29.10.1914, עמ' 2.
- 75 אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 236.
- 76 שם, עמ' 19-20.
- 77 שם, עמ' 138.
- 78 "עזרתם של יהודי אמריקה", הצפירה, 25.3.1915, עמ' 3.
- 79 יוחנן, "שנה של משבר", הפועל הצעיר, 23.7.1915, עמ' 7.
- 80 "אניה אמריקנית עם תמיכה לתושבי פלשתינה", הצפירה, 19.3.1917, עמ' 3.
- 81 י' בן נ"ב, "מכתב מאלכסנדריה של מצרים", שם, 2.5.1915, עמ' 2.
- 82 "המצב בארץ ישראל", שם, 4.4.1915, עמ' 3.
- 83 י' בן נ"ב, "מכתב מאלכסנדריה של מצרים", שם, 2.5.1915, עמ' 2.
- 84 שם, שם.
- 85 אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 141.
- 86 "הועד לסדור ולחלקת המכלת", החרות, 7.5.1915, עמ' 2.
- 87 י' קרניאל, "דין וחשבון קצר מפעולות ועד ה"ולקן" בצפת", שם, 19.10.1915, עמ' 2.
- 88 "בארץ ישראל", האמה, 20.8.1915, עמ' 16.
- 89 ראו מתווה ורטיהיים לעיל ולפיו הוקצו לחיפה ובנותיה 3.5 אחוזים בלבד.
- 90 "השבוע", הפועל הצעיר, 23.7.1915, עמ' 2. ההדגשות במקור.
- 91 שם, שם. ההדגשות במקור.
- 92 "בארץ ישראל", האמה, 20.8.1915, עמ' 16.

- 93 י' קרניאל, "דין וחשבון קצר מפעולות ועד ה"ולקן" בצפת", שם, 19.10.1915, עמ' 2.
- 94 אליאב, ארץ ישראל ויישובה, עמ' 448.
- 95 "בארץ ישראל", האמה, 20.8.1915, עמ' 16.
- 96 י' בן-ני"ב, "מכתבים מאלכסנדריה של מצרים", הצפירה, 10.6.1915, עמ' 2.
- 97 "אנית-מכולת שניה מאמריקה לארץ ישראל", שם, 6.3.1916, עמ' 2.
- 98 "משלה מצה לארץ ישראל", שם, 16.3.1916, עמ' 2.
- 99 פוחצ'בסקי, מהתם להכא, עמ' 276.
- 100 ישעיהו פרידמן, "התערבותן של גרמניה וארצות-הברית בנושא הגירושים מיפו בדצמבר 1914 ובאפריל 1917", בתוך: מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשנ"א, עמ' 168-188, הציטוט מעמ' 171.
- 101 יעקב לשיצ'נסקי, "ארצות הברית של אמריקה", בתוך: האנציקלופדיה העברית, כרך ז, ירושלים: חברה להוצאת אנציקלופדיות, תשי"ד, עמ' 249.
- 102 הנתון מתבסס על: ג'ולי נאמן ערד, אמריקה, היהודים ועליית הנאציזם, תגובתם של קרובים רחוקים, תל אביב: עם עובד, תשס"ו, עמ' 65.
- 103 אפרתי, אידיאולוגיה, עמ' 15.
- 104 "אמריקה", הצפירה, 4.7.1918, עמ' 12.
- 105 "עיתון אמריקאי על ארץ ישראל", העם (מוסקבה), 21.10.1917, עמ' 2.
- 106 "מספר היהודים בתבל", הצפירה, 18.2.1915, עמ' 3.
- 107 יהושע ברזילי, "דמעות עם", האמה, 30.7.1915, עמ' 11. ההדגשה במקור.
- 108 אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 325.
- 109 אהרן פרנקל, "פרי החנוך הצהוב", האמה, 13.8.1915, עמ' 4. ההדגשה במקור.
- 110 "יום תשובה", העברי, 21.1.1916, עמ' 3. ההדגשה במקור.
- 111 "בארצנו", האמה, 13.8.1915, עמ' 12.
- 112 שם, שם.
- 113 "בארצנו", האמה, 3.9.1915, עמ' 17.
- 114 "יום היהודים באמריקה", הצפירה, 20.2.1916, עמ' 2.
- 115 שם, שם. ההדגשה במקור.
- 116 "היום הגדול", העברי, 4.2.1916, עמ' 16. ההדגשות במקור.
- 117 זרבבל, "בין המצרים", שם, שם, עמ' 11.
- 118 שם, שם, עמ' 12. ההדגשה במקור.
- 119 "הועידות הציוניות בפילדלפיה", שם, 7.7.1916, עמ' 16.
- 120 "עזרת הציונים באמריקה לטובת ארץ ישראל", הצפירה, 24.9.16, עמ' 2. ההדגשות שלי.
- 121 "תרומתם של יהודי אמריקה בארץ ישראל", העם (מוסקבה), 4.11.1917, עמ' 2.
- 122 "פעילות יהודי אמריקה", החרות, 15.5.1916, עמ' 2.
- 123 "העזרה לטובת היהודים בארץ ישראל", הצפירה, 11.10.1917, עמ' 10.
- 124 "אמריקה", שם, 3.1.1918, עמ' 10.
- 125 עילם, "כרוניקה".
- 126 "עת כנוס", העברי, 6.11.1918, עמ' 6. ההדגשות במקור.
- 127 להרחבה בנושא ועדי ארץ ישראל ראו: אפרתי, ממשבר לתקווה.
- 128 בתקופת המלחמה ראו אור עיתונים נוספים, סקטוריאליים, אך בהם לא פורסמו דיווחים על המלחמה. לדוגמה: הד החינוך, ירחון שיצא לאור בארצות הברית והמודיע, עיתון שבועי שנדפס באוקראינה.
- 129 "הועידות הציוניות בפילדלפיה", העברי, 7.7.1916, עמ' 14-15.
- 130 אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 99.
- 131 שם, עמ' 123.

שם, עמ' 38.	132
"אמריקה וארץ ישראל", האמה, 15.10.1915, עמ' 17.	133
"משלוח ממון בעד נתיני רוסיה שבארץ ישראל", הצפירה, 23.9.1914, עמ' 2.	134
אפרתי, ממשבר לתקווה, עמ' 191.	135
"לטובת נגועי המלחמה", הצפירה, 15.10.1916, עמ' 2.	136
"אמריקה", שם, 3.1.1918, עמ' 10.	137